

L'ORIGEN MEDIEVAL DE LA IDENTITAT CATALANA

FLOCEL SABATÉ

Universitat de Lleida i Institut d'Estudis Catalans

Des dels primers usos de la història, aquesta s'ha emprat, de manera més o menys conscient, per a cercar arrels que justifiquin opcions i posicions de present. La retroalimentació que això comporta pot entelar greument el coneixement del passat, situat rere nombrosos tels interpretatius. Les propostes de veritables desconstruccions del llenguatge històric no són, doncs, mers recursos retòrics, sinó exigències per a retrobar els textos en la seva contextualització real. Pouar en la consciència d'identificació de collectius secularment perllongats, d'una manera o altra, fins al present concita tots els perills i, alhora, totes les prudències a fi d'assolir un treball científicament rigorós i honest. Per això, cal analitzar no sols el fet històric, sinó també els diferents viaranyos que han menat al seu estudi; cercar una hermenèutica que permeti analitzar objectivament els fets, i refer l'anàlisi dels mots emprats des d'una completa contextualització en la societat que els va emprar. Sols així es podrà copsar el veritable llegat de l'edat mitjana, el qual esdevindrà un significatiu condicionant per als segles immediats.

1. A LA RECERCA DE L'ORIGEN DE LA NACIÓ

Hi ha una continuïtat permanent a l'hora de situar l'origen de Catalunya en una actuació dinàstica de Guifré el Pilós al segle IX. Pròpiament, es repeteix des del segle XII, a partir de les *Gesta comitum Barcinonensium*,¹ tot donant a entendre, intencionadament,² la relació entre els orígens del país i el casal de Barcelona.³ Al llarg de l'edat mitjana s'explica que el seu descendent i successor esdevingué «lo primer Comte natural de Barcelona», com recull Pere Tomí⁴ i en concordan-

ça amb les explicacions de Narcís Feliu de la Peña en el segle XVII respecte que Guifré «mereció con propiedad el título de conde».⁵ Amb ell es passa, com recollirà l'*España sagrada*, ja en el segle XIX, dels «gobernadores» a «los condes propietarios de Barcelona»,⁶ raó per la qual Pròsper de Bofarull entén que la «genealogía de los condes soberanos de Barcelona» sols es pot encetar amb Guifré el Pilós.⁷ En la mateixa línia, les diferents obres de divulgació, durant la primera meitat del segle XX, diferenciaven dues parts: «Els comtes dependents» i «Els comtes independents», amb Guifré el Pilós encetant aquest darrer apartat.⁸ Això no obsta perquè alhora es valori, com diu Pi i Arimon a mitjan segle XIX, que la independència definitiva es produeix el 987, arran del canvi de dinastia carolíngia amb Hug Capet,⁹ a qui no hauria retut homenatge el comte barcelonès perquè l'assalt amirita a la ciutat, només dos anys abans, va haver de ser repellit sense cap ajut imperial. Així ho divulgà Font i Sagué: «reconquistada la ciutat amb les soles forces catalanes, quedà de fet establerta la independència de la *Marca*».¹⁰

La convicció que el comte de Barcelona gaudeix de potestat sobre el conjunt de Catalunya, sota el nom de Marca Hispànica,¹¹ permet estendre les consideracions al conjunt català, tal com ja divulgava Bori i Fontestà quan presentava «Vifredo el Velloso fundador de la dinastia condal catalana y primero de los condes independientes».¹² De fet, com s'ensenya a les escoles republicanes, Guifré el Pilós «és l'heroi nacional de Catalunya».¹³

1. Stefano M. CINGOLANI i Robert ÀLVAREZ (ed.), *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó = Gesta comitum Barchinone et regum Aragonie*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edèndum, 2012, p. 62-66.

2. Martin AURELL, «Aux origines de la Catalogne: le mythe fondateur de la Maison de Barcelone dans l'historiographie du XIIIe siècle», *Comptes Rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* (París), vol. 142, núm. 1 (1998), p. 7-18.

3. «En attribuant à Guifred le gouvernement anticipé de toute la Catalogne, le rédacteur des 'Gesta' justifie le regroupement féodal catalan et revendique la vocation du pays à s'étendre aux dépens de l'Hispania», glorifiant à l'avance les conquêtes de Ramon Berenguer IV» (Michel ZIMMERMANN, «Les origines de la Catalogne d'après les 'Gesta comitum Barcinonensium'. Mythe fondateur ou récit étiologique ?», a Dominique BARTHÉLEMY i Jean-Marie MARTIN (ed.), *Liber largitorius: Etudes d'histoire médiévale offertes à Pierre Toubert par ses élèves*, Ginebra, Droz, 2003, p. 538).

4. Pere TOMÍ, *Històries e conquestes dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona*, Bagà, Centre d'Estudis Baganesos, 1990, p. 100.

5. Narciso FELIU DE LA PEÑA, «Fénix de Cataluña, compendio de sus antiguas grandezas», a *Hazañas y recuerdos de los catalanes. Fénix de Cataluña*, Barcelona, Juan Oliveres, 1846, p. 14 (ed. facsímil: Sevilla, Extramuros Facsímiles, 2010).

6. Enrique FLÓREZ i Manuel RISCO, *España sagrada*, vol. XXIX, Madrid, Real Academia de la Historia, 1859, p. 160.

7. Próspero de BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados*, vol. I, Barcelona, Imprenta de Juan Oliveres y Monmany, 1836, p. 1.

8. Damià RICART, *Història de Catalunya*, Barcelona, Miquel A. Salvatella, 2004.

9. Andrés Avelino PI Y ARIMÓN, *Barcelona*, vol. I, Barcelona, Imprenta y Librería Politécnica Tomás Gorchs, 1854, p. 48.

10. Norbert FONT I SAGUÉ, *Història de Catalunya*, Barcelona, Altés, 1933, p. 47.

11. Flocel SABATÉ, «El nacimiento de Cataluña. Mito y realidad», a *Fundamentos medievales de los particularismos hispánicos. IX Congreso de Estudios Medievales (2003)*, Àvila, Fundación Sánchez-Albornoz, 2005, p. 265-274.

12. Antonio BORI Y FONTESTÀ, *Historia de Cataluña*, Barcelona, Imprenta de Henrich y Cia., 1898, p. 41.

13. Ramon TORROJA, *Història de Catalunya*, Barcelona, Impremta Elzeviriana y Llibreria Camí, 1933, p. 31.

L'estabilització dinàstica del Pilós derivaria d'una genèrica concessió carolíngia a l'assemblea de Quierzy de 877 que permetria assumir una realitat social més àmplia. Ho demostrarien les tensions viscudes ja a inicis del segle IX, interpretades com una «tendència anti-franca», que ja estaria «preparant el terrer per a la formació de la Nacionalitat Catalana».¹⁴ La qüestió, doncs, imposa valorar si, rere aquests plantejaments polítics, hi batega una generalitzada realitat social. Així ho estudià i assumí Josep Calmette, qui ho explica com un progressiu afermament nacional. Ja el 865 Carles el Calb especificaria la Marca Hispànica, separada de la Septimània. Catalunya naixeria en aquell moment en l'encreuament d'un espai determinat i d'una consciència popularment assumida:

Qu'a-t-il fallu pour que, dans le monde carolingien, il se formât une Catalogne? Un élément matériel, c'est-à-dire un cadre territorial; un élément moral, c'est-à-dire une conscience locale. Le cadre territorial a été fourni par le glacis de protection organisé sous Charlemagne par saint Guilhem, duc de Toulouse, sur le rebord méridional des Pyrénées méditerranéennes [...]. Mais l'élément matériel, le territoire n'est pas tout, ce n'est qu'un corps; un élément moral doit s'y ajouter, autant dire une âme.

La identitat pròpia bastiria una resistència al domini carolíngi i la mateixa oposició d'aquest acreixeria el sentiment popular al llarg del segle IX, com publica el mateix Calmette just quan, el 1941, el seu país està patint una ocupació sota discursos nacionals: «le sentiment local provoque la compression et la compression exaspère le sentiment local. Ce travail de psychologie collective se poursuit jusqu'au jour tragique qui coûte la vie au dernier des comtes de race franque, Salomon».¹⁵ Per tant, infeudar el comtat de Barcelona a Guifré el Pilós comportaria una sortida pactada a la situació, una felicitat conjunció d'ambdós estímuls: «la montée du sentiment national dans la marche d'Espagne coïncident avec la poussée féodale qui prend d'autre part son allure accélérée dans la seconde moitié du XI^e siècle».¹⁶ El plantejament va tenir un fort ressò, durant dècades: Calmette, en paraules d'Abadal publicades el 1958, «amb justos i ben guanyats títols exercí durant tota la primera meitat del nostre segle una mena de dictadura sobre la primitiva història catalana».¹⁷ De fet, dues dècades després, la monografia dedicada per Josep Maria Salrach el 1978 als

segles VIII i IX es titula explícitament *El procés de formació nacional de Catalunya*, epígraf que encabeix un primer volum dedicat a *El domini carolíngi* i un segon intitulat *L'establiment de la dinastia nacional*.¹⁸

Tanmateix, ja des del segle XIX diversos autors com Fita i Torras i Bages van exposant que, en realitat, un ple tractament conjunt d'aquest territori no tindria lloc fins al segle XI, quan, arran de la feudalització, se succeeixen l'actuació de l'Església, generalitzant les constitucions de pau i treva a partir dels anys vint¹⁹ i, destacadament, els *Usatges* concedits pel comte Ramon Berenguer I de Barcelona el 1068,²⁰ veritable *carta constitucional de Catalunya*, en expressió de Ferran Valls i Taberner.²¹ Feudalisme i cohesió de Catalunya anirien junts de la mà del comte de Barcelona:

Havent pacificat el comtat un cop dominades les revoltes interiors; promulgades per ell, en funció de legislador i assistit dels seus magnats, les normes judicials i feudals dels *Usualia*; posats sota la seva senyoria o en estreta relació d'aliança altres comtes catalans; vencedor de diversos reis sarraïns i estimada en molt la seva amistat, particularment pel de Dènia, Ramon Berenguer I havia arribat a l'apogeu del seu poder i del seu prestigi i estava en el millor moment per donar una consagració legal a l'enaltiment de l'autoritat pública.²²

Pel fet de no dubtar en la datació dels *Usatges de Barcelona*, la historiografia de mitjan segle XX va insistint a subratllar la segona meitat del segle XI com a fita, veient-hi el «conde barcelonés como soberano de un estado que legisla, acuña moneda y se considera heredero de la plenitud soberana que tenía el antiguo rey de Francia».²³

Endinsant-se en el darrer terç del segle passat, Pierre Bonnassie assumeix aquests plantejaments, per bé que des d'una hermenèutica materialista.²⁴ D'acord amb l'esquema hegelian, la societat prefeudal seria sacsejada per un període de turbulència —«vingt ou trente ans

18. Josep Maria SALRACH, *El procés de formació nacional de Catalunya: Segles VIII-IX*, Barcelona, Edicions 62, 1978, 2 v.

19. Josep TORRAS I BAGES, *La tradició catalana*, Barcelona, Selecta, 1966, p. 139-140.

20. Fidel FITA, «Corte y Usajes de Barcelona en 1064. Textos inéditos», *Boletín de la Real Academia de la Historia* (Madrid), núm. 16-17 (1890), p. 389-393.

21. Ferran VALLS I TABERNER, «Carta constitucional de Ramón Berenguer I de Barcelona (Vers 1060)», *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), núm. 6 (1929), p. 252-259.

22. Ferran VALLS I TABERNER, *Estudios d'història jurídica catalana*, Barcelona, Arxiu de la Biblioteca Ferran Valls i Taberner, 1989, p. 60.

23. Federico UDINA, «Evolución del poder soberano hasta la unión», a *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón (1-6 octubre 1962)*, vol. 3, Barcelona, Viuda de Fidel Rodríguez Ferrán, 1962, p. 274.

24. Flocel SABATÉ, «The Catalonia of the 10th-12th centuries and the historiographic definition of Feudalism», *Catalan Historical Review* (Barcelona), núm. 3 (2010), p. 38-39.

14. Norbert FONT I SAGUÉ, *Història de Catalunya*, 1933, p. 44.

15. Joseph CALMETTE, *L'effondrement d'un empire et la naissance d'une Europe (IXe-XIe siècles)*, Paris, Aubier, 1941, p. 143 i 145; Joseph CALMETTE, *La question des Pyrénées et la marche d'Espagne au moyen-âge*, Paris, J. B. Janin, 1947, p. 21 i 23.

16. Joseph CALMETTE, *La question des Pyrénées et la marche d'Espagne au moyen-âge*, 1947, p. 24.

17. Ramon d'ABADAL, *Els primers comtes catalans*, Barcelona, Vicens Vives, 1980, p. 3.

(entre 1030/1040 et 1060)»—, a manera de revolució feudal —«on a l'impression d'assister à un séisme»—,²⁵ cosa que culminaria amb la societat feudal a manera de síntesi de les anteriors tesi i antítesi i que comportaria l'establiment d'una societat feudal per damunt de tots els comtats regida pel titular de Barcelona:

C'est la famille comtale de Barcelone qui mène à bien l'œuvre de reconstruction et elle le fait à son seul profit. Désormais, tout et tous, en Catalogne, lui sont directement ou indirectement soumis. Le nouveau régime politico-social ne retient guère du passé que la vieille notion de 'Potestas' qui maintenant s'incarne entièrement dans la personne du prince barcelonais et en fait un être hors du commun. Au-dessous de lui, les pouvoirs s'organisent sur la seule base des liens de dépendance. L'Etat féodal est né.²⁶

Seguint aquest parer de Pierre Bonnassie, s'ha anat repetint, gairebé fins als nostres dies, la imatge d'una Catalunya unida des del segle XI sota la unitat imposada, gràcies al feudalisme, pel comte de Barcelona.²⁷ En realitat, les convíncions feudals que relacionen les cúpules comtals no consoliden pas la ingerència del comte de Barcelona sinó la seva preeminència, en un procés que, en comptes de cloure la feudalització, la perllonga a través d'una societat que està compartint una evolució similar en els diferents vessants econòmics, polítics i culturals al llarg d'un recorregut convergent vers el segle XII.²⁸ Per això, durant les darreres dècades del segle XX, Michel Zimmermann insistia que la cohesió de Catalunya no arriba fins a mitjan segle XII, just quan la convergència cultural concorda amb la puixança impregnada pel casal de Barcelona, que absorbeix altres cases comtals, completa la conquesta del territori islà-

25. Pierre BONNASSIE, «Sur la formation du féodalisme catalan et sa première expansion (jusqu'à 1150 environ)», a Jaume PORTELLA (ed.), *La formació i expansió del feudalisme català: Actes del col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (8-11 de gener de 1985)*, Girona, Col·legi Universitari de Girona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985-1986, p. 12.

26. Pierre BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du X^e à la fin du XI^e siècle*, vol. II, Tolosa de Llenguadoc, Université de Toulouse - Le Mirail, 1976, p. 732.

27. «Es cierto que a través de estos pactos, realizados entre 1060 y 1070, la totalidad de la Cataluña cristiana se encontraba por primera vez reunida bajo la autoridad de los condes de Barcelona y que éstos no eran vasallos de nadie» (Pere ORTÍ, «La primera articulación del estado feudal en Cataluña a través de un impuesto: el bovaje (ss. XII-XIII)», *Hispania* (Madrid), vol. 61, núm. 209 (2001), p. 973); «Ramón Berenguer I fue el verdadero creador del principado de Cataluña como un verdadero Estado feudal, como ha señalado P. Bonnassie. Su largo reinado permitió la consolidación de la unidad de todos los territorios catalanes bajo la dirección de Barcelona» (César GONZÁLEZ, «La multiplicación de los reinos (1035-1072)», a Vicente Ángel ÁLVAREZ, *Historia de España de la Edad Media*, Barcelona, Ariel, 2002, p. 204).

28. Flocel SABATÉ, *La feudalización de la sociedad catalana*, Granada, Universidad de Granada, 2007.

mic i assoleix la corona reial d'Aragó. Aquest conjunt d'elements facilitaria el sorgiment d'un veritable sentiment nacional:

C'est au milieu du XII^e siècle que se constitue vraiment la principauté catalane ; la liturgie politique cristallise un sentiment national ; à l'inverse des autres principautés nées au X^e siècle du démembrement du royaume franc, la principauté catalane s'est constituée de bas en haut : la conscience d'une identité y accompagne, y précède sans doute le regroupement territorial.²⁹

Tanmateix, les dificultats per a consolidar les iniciatives del casal de Barcelona, en la seva pretensió d'afermar exaccions i jurisdiccions, posen en relleu les febleses comtals i, sobretot, evidencien la pluralitat d'una societat que està consolidant tant els senyors feudals com les emergents cúpules urbanes.³⁰ En aquest context, Thomas Noël Bisson assumeix l'existència d'una nació catalana constatable pels seus trets culturals des d'abans del segle XII: «La Catalogne appartient à ces pays pour lesquels le concept de nation précède celui d'Etat. Il n'y pas de doute que la 'nation' catalane a existé dès avant le XIII^e siècle». Però, a la vegada, aquesta identitat no s'estabilitzarà políticament fins al pas del segle XII al XIII: «les élans et progrès de la conscience catalane, loin d'être 'achevés' en 1100 ou en 1137, connaissent alors l'ébauche d'une première expression; ils devaient être profondément secoués et accélérés par les conquêtes et les fondations des premiers comtes-rois (c. 1148-1213)».³¹

En definitiva, la demanda sobre l'origen de la nació ens ha menat a constatar una concatenació de destacats medievalistes responsables, cadascun d'ells, d'una anàlisi documental destinada a detectar, en un determinat moment cronològic, la combinació de la consolidació política i l'existència d'una consciència d'identitat comuna compartida pels habitants del territori. Sota aquestes característiques, en tots els casos es conclou la detecció de la *nació*, terme que no apareix en la documentació analitzada però l'existència de la qual es dedueix en veure-hi concordar els trets esmentats, especialment la consciència popular, que derivaria d'un component cultural que normalment precediria el component polític. Si bé tots coincideixen en aquest punt, en canvi, les conclusions són diametralment oposades pel que fa a l'especificació del moment

29. Michel ZIMMERMANN, «Des pays catalans à la Catalogne: genèse d'une représentation», a Philippe SÉNAC (ed.), *Histoire et archéologie des terres catalanes au moyen âge*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 1995, p. 80.

30. Flocel SABATÉ, «Els primers temps: segle XII (1137-1213)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. 1, Barcelona, Edicions 62, 2007, p. 31-82.

31. Thomas Noël BISSON, «L'essor de la Catalogne: identité, pouvoir et idéologie dans une société du XI^e siècle», *Annales. Économies. Sociétés. Civilisations* (París), núm. 39/3 (1984), p. 455.

cronològic que establiria la naixença de la identitat nacional: a final del segle IX, a final del segle X, a mitjan segle XI, en el segon terç del segle XII, en el pas del segle XII al XIII. Una discrepància tan àmplia posa en qüestió qualsevol tria. En realitat, tenint en compte que, en matèria historiogràfica, les preguntes poden condicionar les respostes, caldria obrir una reflexió metodològica respecte de si, en el desenvolupament d'aquestes recerques, s'han plantejat les preguntes contextualment procedents per a un escenari altmedieval.

2. COM ADOPTEN UN NOM COMÚ EL PAÍS I ELS SEUS HABITANTS

En molts casos, les filiacions del corònim i el gentilici, així com la relació entre aquests, són força nítides. En el cas català, en canvi, l'interrogant dona pas a discrepàncies entre filòlegs i historiadors, obrint potser més preguntes que no pas respostes, amb la consegüent inseguretat en els mateixos investigadors.³² Per això, a voltes el tema s'ha vist com un atzucac en permanent qüestió, com comentava Joan Vernet el 1978: «el nom de Catalunya té uns orígens força foscos i no es pot assegurar que cap de les hipòtesis o teories fins ara exposades respongui a la veritat històrica».³³ Tanmateix, un seguiment atent del tema ens mena a unes conclusions no pas gaire contradictòries respecte dels plantejaments històrics.

En primer lloc, des d'un punt de vista filològic, hom aprecia al sud de l'actual França topònims com Cadalen que es consideren d'una mateixa arrel toponímica que Catalunya, cosa que s'ha interpretat com una conseqüència de l'existència d'immigració catalana en el segle XII.³⁴ En altres casos, en canvi, el referent occità s'ha pres com l'origen del poble i el nom català: el 1744, quan es defineix l'indret «Les Catalans ou Escalens», a la diòcesi de Montalbà, es recull que «quelques-uns croient que c'est de ce lieu qui étoit autrefois très considerable, que sotirent les premières troupes que firent des conquêtes sur les sarrasins en Espagne, et que c'est de là que la Catalogne a pris son nom».³⁵

32. «Las discusiones y razonamientos acerca del topónimo Cataluña y el étnico catalán, son abundantes e incluso contradictorias, ninguna sin embargo realmente satisfactoria. No es infrecuente tampoco que los estudiosos, aun mostrándose partidarios de una determinada etimología citen o insinúen otras, dando a entender la inseguridad en que se mueven» (Luis RUBIO, «Catalán-Cataluña», *Estudios Románicos* (Múrcia), núm. 1 (1978), p. 239).

33. Joan VERNET, «El nom de Catalunya», a *Història de Catalunya*, vol. II, Barcelona, Salvat, 1979, p. 31.

34. Pierre-Henri BILLY, «Catalan, nom de personne en France», a *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, València, Universitat de València, Denes, 2002, p. 6.

35. ABBÉ EXPILLY, *Dictionnaire géographique, historique et politique des Gaules et de la France*, vol. II, Amsterdam, s. n., 1764, p. 127.

A continuació, aquest mateix diccionari defineix els *catalauni*, i no els posa en relació amb el topònim anterior, per bé que, en els segles precedents, la ubicació errònia dels Camps Catalàunics en el Lenguadoc n'havia afavorit la relació. En realitat, els Camps Catalàunics es troben a l'oest de la Xampanya, on a la part entorn de Châlons (Châlons-en-Champagne) el topònim aporta nombroses referències clarament altmedievales (*Ager Catalaunicus*, *Campania Cathalaunensis*, *Campi Catalaunenses*, *Campania Territorii Catalaunensis*, *Pagus Catalaunicus*, etc.). Entre els segles IX i XI, mentre la diòcesi de Châlons marcava una gran extensió, el districte específic entorn de la ciutat, el que seria el gran ardiaconat de Châlons, venia a ser el *comitatus catalaunensis*.³⁶

L'origen de Catalunya i el seu nom com una translació del poble i el nom inicialment situats als Camps Catalàunics no encaixa malament en el marc humanístic de finals del segle XV, que ho pot entendre com una aportació concordant amb l'assentament dels pobles germànics. Així és explicat per Jeroni Pau el 1491, assumit per Calça el 1588³⁷ i reproduït pel pare Mariana en la *Historia general de España* llargament reeditada, cosa que en facilità una difusió secular: «En la parte de Cataluña se le entregaron [a Carlemany] las ciudades de Gerona y de Barcelona. De donde conviene tomar principios de los condes de Barcelona y de los catalanes, nombrados así de los pueblos Catalaunos puestos en la Gallia Narbonense cerca de la ciudad de Tolosa, que contra los moros hicieron entrada y asiento por aquella parte de España».³⁸ Quan el 1628 Andreu Bosc sistematitza les set possibles arrels del nom *Catalunya*, deixa a manera de «més rebuda com a més certa» aquesta relació «dels camps Cathalaunos de Aquitània en França lloch y sol a hont és avui lo Limosí, lo que succehí quant entraren les differents nacions estranyes a expellir los moros de la Gocia segons los pobladors restaren en ella quiscuna terra, proseguí lo nom, título y llengua de la mateixa nació restà».³⁹ Aquesta afirmació perllonga la confusió humanista que situava els Camps

36. M. J. DESNOYERS, «Topographie ecclésiastique de la France pendant le moyen âge et dans les temps modernes jusqu'en 1790. Anciennes subdivisions territoriales des diocèses en archidiaconés, archiprêtres, et doyannés ruraux. Deuxième partie: Les Belges et les Germanies», *Annuaire de la Société de l'Histoire de France* (París), núm. 23 (1859), p. 210-211.

37. Calça ho emmarca en la visió del poble català autoalliberat dels musulmans i oferent als carolingis (Jesús VILLANUEVA, «Francisco Calça y el mito de la libertad originaria de Cataluña», *Revista de Historia Jerónimo Zurita* (Saragossa), núm. 69-70 (1994), p. 75-87).

38. Juan de MARIANA, *Historia general de España*, vol. I, Barcelona, Imprenta y Librería de Gaspar y Roig, 1852, p. 219.

39. Andreu BOSCH, *Sumari, índex o epitome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, Perpinyà, Pere Lacavalleria, 1628, p. 90 (ed. facsímil: Barcelona, Curial, 1974).

Catalàunics prop de Tolosa de Llenguadoc, cosa que hi facilitava les preteses coincidències lingüístiques. En el segle XIX ja es corregeix la ubicació dels Camps Catalàunics, tot contribuint a desactivar la teoria, per la llunyania de Xampanya respecte dels llocs amb els quals es comparteix similitud lingüística i històrica.⁴⁰ De tota manera, en el segle XX Giuliano Bonfante repren la teoria, en valorar un trasllat d'una branca tribal dels *catalauni* fins a l'espai que actualment es coneix com a Catalunya. La contribució franca a l'expulsió dels musulmans seria una ocasió adient per a mobilitzar població de Châlons vers l'extrem hispànic del territori carolingi.⁴¹ No hi ha un suport documental adient que ho avaluï,⁴² però en canvi concorda amb l'estreta relació existent entre les actuals Xampanya i Catalunya, pel contacte d'ambdues regions a través de Lió, de manera molt natural fins al 877.⁴³

En realitat, la veracitat d'aquesta explicació hauria d'estar recolzada per un ús coetani i continuïtat del corònim, cosa que no succeeix. Els pretesos usos del terme *Catalunya* en el segle IX s'evidencien falsos, començant per la donació, el 806, a Sant Feliu de Pesillà, situada *in comitatu Cathalonia in pago Rossilionensi*,⁴⁴ sols referenciada en les còpies tardanes recollides per Fossà al segle XVIII;⁴⁵ i seguint pel document de 844 que avalaria que Lluís el Pietós va dotar el comte de Barcelona de potestat *super totam Catalonia*, sobre el qual Jaime Villanueva va cridar l'atenció respecte que «esta es la primera vez que se cree nombrada Cataluña», per afegir tot seguit «que no salgo fiador de la autenticidad de esta escritura».⁴⁶ Semblaria més adient que el gentilici o ètnic antecedís el corònim, i que així es veiés reflectit a l'hora de definir determinades persones. Es pot considerar, en aquest sentit, que «en els tex-

tos trobem gent que es diu Català abans del segle XI», dit en paraules de Michel Zimmermann.⁴⁷ Tanmateix, es tracta d'esments inusuals i prou dubtosos per ser de difícil verificació, començant per la referència més antiga, en una afrontació de 917 —*de meridie in vinea Cathalani*—, si acceptem un document sols conegut per una còpia molt tardana, del segle XVIII.⁴⁸

L'afany documental per portar dominis i referències en els moments fundacionals té relació amb el fonament jurídic inherent,⁴⁹ propi d'una edat mitjana que es malfia dels canvis a partir de l'estadi inicial.⁵⁰ Tractar de justificar un domini inicial dels comtes de Barcelona sobre el conjunt de Catalunya, amb la conducció del procés de formació del país,⁵¹ és l'argument cercat pel sobirà baixmedieval en la necessitat d'aferrar-se enfront dels estaments.⁵² Però aquests, per la seva part, també troben l'aval adient en el moment fundacional, mitjançant explicacions que pretenen condicionar l'evolució posterior, sigui perquè a Aragó els primers aragonesos haurien escollit abans el justícia que no pas el rei,⁵³ o sigui perquè a Catalunya l'origen se situaria en la vinguda d'Otger Cataló, precedint Carlemany i presidint nou cavallers, coincidents amb destacats llinatges del segle XV, amb qui deslliuraria el país i li atorgaria nom a partir del propi patronímic. Així es remarca la importància dels llinatges nobiliaris, els quals, en tot cas, com afegeix un altre text que pretén apellar als orígens, concordarien tot seguit amb els habitants del país, precedents de la gent de les viles i les ciutats amb qui els barons comparteixen el poder estamental a la baixa edat mitjana.⁵⁴ L'explicació, pròpia

47. Jordi BARRACHINA i Jesús MESTRE, «Michel Zimmermann: la fascinació per la Catalunya medieval», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 125 (1989), p. 65.

48. Lluís G. CONSTANS I SERRATS, *Diplomatari de Banyoles: Volum I*, Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1985, p. 213.

49. Juan de CHURRUCÀ, «La relatividad del argumento histórico», a Teresa PERALTA (ed.), *Derecho y argumentación histórica*, Lleida, Universitat de Lleida, 1999, p. 20-25.

50. Flocel SABATÉ, «Els referents històrics de la societat: identitat i memòria», a Flocel SABATÉ (COORD.), *L'edat mitjana: Món real i espai imaginat*, Catarroja, Barcelona, Afers, 2012, p. 18-19.

51. Flocel SABATÉ, «La construcció ideològica del nacimient unitario de Catalunya», a Maria Isabel del VAL VALDIVIESO i Pascual MARTÍNEZ (ed.), *Castilla y el mundo feudal: Homenaje al profesor Julio Valdeón*, vol. 1, Valladolid, Junta de Castilla y León, Universidad de Valladolid, 2009, p. 101-102.

52. Flocel SABATÉ, «États et alliances dans la Catalogne du bas moyen-âge», a François FORONDA i Ana Isabel CARRASCO (dir.), *Du contrat d'alliance au contrat politique: Cultures et sociétés politiques dans la péninsule Ibérique de la fin du moyen âge*, Tolosa de Llenguadoc, Centre National de la Recherche Scientifique, Université de Toulouse - Le Mirail, 2007, p. 300-301.

53. Agustín UBIETO, *Leyendas para una historia paralela del Aragón medieval*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1999, p. 337.

54. Berenguer de PUIGPARDINES, *Sumari d'Espanya*, València, Universitat de València, 2000, p. 68.

40. Pascual MADDOZ, *Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del Regne d'Aragó* al 'Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar', Barcelona, Curial, 1985, p. 430.

41. Giuliano BONFANTE, *El nombre de Cataluña*, Buenos Aires, Universidad de Buenos Aires, 1944.

42. Així ho reconeix una de les opinions que, ja en els nostres dies, s'han mostrat partidàries d'aquesta explicació, per bé que des de la divulgació i no pas des de la recerca científica: Lowell LEWIS, *Catalonia California estats agermanats*, Bloomington, AuthorHouse, 2013, p. XV i XIX.

43. Flocel SABATÉ, «Història medieval», a Albert BALCELLS (dir.), *Història de Catalunya*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2004, p. 108-109.

44. Francisco MONSALVATJE, *El obispado de Elna: Tomo III*, Olot, Ramon Bonet, 1913, col·l. «Noticias Históricas», núm. 23, p. 82.

45. Paul Aebischer coneix la referència en llegir-la a l'obra de Montsalvatge i es limita a reproduir-la, sols afegint que la menció «me parait bien étrange» per raó de la cronologia (Paul AEBISCHER, *Estudis de toponímia catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006, p. 134).

46. Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 18.

del context de la primera meitat del segle xv,⁵⁵ i aleshores ben difosa,⁵⁶ enllaça amb facilitat amb les anteriors explicacions sobre els Camps Catalànics, perquè s'entén que d'aquí procediria Otger, tal com assumeixen tant Jeroni Pau com, ben decididament, ja en el segle xvi, Francesc Calça.⁵⁷

En el mateix segle xvi Zurita, invocant la consulta dels documents, redueix Otger Cataló a simple *fabula*,⁵⁸ idèntic parer al que, des de l'estudi documental, assoleix, al segle següent, Pèire de Marca.⁵⁹ És coherent amb el fet que Diago ignori el pretès donador del nom al país⁶⁰ i que Bosc, tot i esmentar-lo com la primera de les set possibles etimologies del nom *Catalunya*, expressi unes objeccions coherents amb la documentació: «aquesta és la primera opinió, emperò a la veritat de molt temps après de Carles Magne no tingué tal nom». Bosc recull també el parer de què el nom derivi del trasllat dels esmentats catalànics, o d'uns altres germànics, els cats,⁶¹ seguint en aquest darrer punt la hipòtesi formulada per Francesc Comte el 1586.⁶² Tanmateix, aquests arguments i la manca documental no afecten els criteris i les finalitats de la majoria de la historiografia dels segles moderns, raó per la qual la funció fundadora d'Otger Cataló assoleix un gran ressò, gràcies a la referència entusiasta de Francesc Calça,⁶³ prosseguida per autors com Onofre

Manescal,⁶⁴ Jeroni Pujades,⁶⁵ Dídac de Montfar-Sorts,⁶⁶ Narcís Feliu de la Peña⁶⁷ i, destacadament, Esteve de Corbera, que li dedica gran part de la seva història de Catalunya.⁶⁸ La primacia del rigor documental en autors del segle xviii torna a ignorar Otger Cataló en les obres de Masdeu⁶⁹ i Flórez.⁷⁰ De tota manera, en el segle xix no sols Otger Cataló retorna amb Pi i Arimon,⁷¹ sinó que assoleix un gran protagonisme mitjançant les abrandades posicions romàntiques de Víctor Balaguer,⁷² i la referència sols serà finalment anorreada gràcies a la definitiva atenció demolidora d'Antoni de Bofarull.⁷³

Quan, ja en el segle xv, Pere Miquel Carbonell rebutjà que el nom del país derivés de l'actuació d'Otger Cataló, ho feia apellant a la necessitat d'escorcollar el passat sobre una base fonamentada, i per això rebutjà portar tan enrere la denominació catalana: «pot passar com a cosa apòchrifa e de poca fe, majorment que fins al temps de Carolo Calvo emperador no legim aquests noms de catalans, sinó que dita província se nomena, en temps de Carles Mayes e de Loys emperador, de Hespunya gòthica».⁷⁴ Es pot deduir fàcilment que el nom de *Catalunya* sigui una derivació de la referència

55. Eulàlia DURAN, *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991, p. 14-17.

56. Pere TOMIC, *Històries e conquestes dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona*, 1990, p. 57-61.

57. «Calça supone que los catalaunos, desde su tierra originaria en Aquitania, emigraron a Cataluña en el siglo VIII siguiendo la expedición de Otger y luego las de Carlomagno y Luis el Piadoso. Pocos años después de la reconquista de Barcelona adquirirían el pleno dominio del país, tras reprimir las revueltas goticistas de Aisó (o Ayshun) e 827 e imponerse así a los "antiguos españoles" (hispani) y a los godos» (Jesús VILLANUEVA, *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII. Las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*, Sant Vicent del Raspeig, Universidad de Alicante, 2004, p. 45).

58. Jerónimo ZURITA, *Gestas de los reyes de Aragón*, vol. 1, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1984, p. 34.

59. Pierre de MARCA, *Marca Hispanica sive limes hispanicus*, París, Franciscus Muguet, 1688, col. 242 (ed. facsímil: Barcelona, Base, 1972).

60. Francisco DIAGO, *Historia de los victoriosísimos antiguos condes de Barcelona*, Barcelona, Casa Sebastià de Cormellas al Call, 1603, p. 47-48.

61. Andreu BOSCH, *Sumari, index o epitome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, 1628, p. 90.

62. Francesc COMTE, *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent*, ed. a cura de Joan Tres, Barcelona, Curial, 1995, p. 171-172.

63. Calça ho enllaça amb les argumentacions que basteixen les llibertats de Catalunya en els temps originaris (Jesús VILLANUEVA, «Francisco Calça y el mito de la libertad originaria de Cataluña», *Revista de Historia Jerónimo Zurita* (Saragossa), núm. 69-70 (1994), p. 75-87).

64. Onofre MANESCAL, *Sermó vulgarment anomenat del Sereníssim senyor den Jaume segon, justicier y pacífic rey de Aragón y compte de Barcelona, fill de Pere lo Gran y sa dona Constança sa muller*, Barcelona, Casa Sebastià de Cormellas al Call, 1602, f. 25v.

65. Gerónimo PUJADES, *Crónica Universal del Principado de Cataluña*, vol. 5, Barcelona, Imprenta de José Torner, 1829, p. 16.

66. Diego MONFAR, *Historia de los condes de Urgel*, vol. 1, Barcelona, Establecimiento Litográfico y Tipográfico de José Eusebio Monfort, 1853, coll. «Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón», núm. 9, p. 259-264.

67. Narciso FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña*, vol. 1, Barcelona, Imprempta Joseph Llopis, 1709, p. 203.

68. Esteve de CORBERA, *Cataluña ilustrada*, Nàpols, Antonino Gramignani, 1678, p. 306-440.

69. Juan Francisco de MASDEU, *Historia crítica de España y de la cultura española*, vol. XII, Madrid, Imprenta de Sancha, 1793, p. 85-107; Juan Francisco de MASDEU, *Historia crítica de España y de la cultura española*, vol. XIII, Madrid, Imprenta de Sancha, 1794, p. 5-8.

70. Enrique FLÓREZ i Manuel RISCO, *España sagrada*, 1859, p. 149-150.

71. Andrés Avelino PI Y ARIMÓN, *Barcelona antigua y moderna o descripción e historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días*, vol. II, Barcelona, Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs, 1854, p. 440.

72. Víctor BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, vol. 1, Barcelona, Librería de Salvador Manero, 1860, p. 180-191.

73. Antonio de BOFARULL Y BROCA, *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, vol. 2, Barcelona, Juan Aleu y Fugarull, 1876, p. 31-41; Antoni de BOFARULL Y BROCA, *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Catalunya*, vol. 3, Barcelona, Biblioteca Clàssica Catalana, 1906, p. 49-66.

74. «Altres molts grans errors se troben scrites per lo dit mossèn Thomich e altres hòmens illiterats, car han volgut dir e scriure sens fundament algú ne auctors aprovats, històrics o cronistes» (Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, vol. 1, ed. a cura d'Agustí Alcoberro, Barcelona, Barcino, 1997, p. 178 i 181).

als gots: és el país que fou habitat per aquest poble germànic, o potser per una mescla de visigots i alans, com explica Jeroni Pau, en un parer segurament manllevat del bisbe Margarit⁷⁵ i que es continuarà recollint, més secundàriament, en el segle XVII.⁷⁶ La proposta troba una plena receptibilitat en el context humanista del segle XV, quan, en reprendre l'esguard del món clàssic,⁷⁷ s'accentua la visió conjunta d'*Hispania*⁷⁸ i, amb aquesta, la posició central dels visigots, especialment com a referent polític i dinàstic basat en la unitat i cohesió de la Península.⁷⁹ Així, el mateix nom de *Catalunya* s'emmarca en l'*herència goda* que els humanistes catalans recuperen tot participant en «l'elaboració i difusió d'aquells mites històrics que contribueixen al sentit del destí i d'identitat col·lectius i sobretot de continuïtat dinàstica».⁸⁰ Es comparteix, doncs, un «origen regum Hispaniae et Gothorum» comú, en expressió de Joan Margarit.⁸¹ Tanmateix, com va remarcar Tate, cal defugir el simplisme de relacionar el referent got amb una voluntat unionista peninsular, perquè obres com les del bisbe Margarit pretenen, sobretot, remarcar la relació especial dels reis de Catalunya-Aragó amb els seus predecessors gots, just quan aquests gaudeixen d'un prestigi a la península Ibèrica, ben diferent de la imatge de barbàrie que conciten a l'altra península, la Itàlica.⁸²

De tota manera, aquesta explicació no contradiu les anteriors entorn del naixement del nom del país, sinó que les pot complementar, tot concatenant l'origen germànic amb els Camps Catalànics i l'expedició comandada per Otger, com exposa Jeroni Pau:

75. Eulàlia MIRALLES, «La posteritat del cardenal Margarit (segles XV-XVII)», a Mariàngela VILALLONGA, Eulàlia MIRALLES i David PRATS (cur.), *El cardenal Margarit i l'Europa quatrecentista*, Roma, L'«Erma» di Bretschneider, 2008, p. 100-101.

76. Andreu BOSCH, *Sumari, índex o epitome dels admirables i nobilissims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, 1628, p. 90.

77. Mariàngela VILALLONGA, «Humanistas italianos en los manuscritos de Pere Miquel Carbonell», a José María MAESTRE, Joaquín PASCUAL i Luis CHARLO (ed.), *Humanismo y pervivencia del mundo clásico*, Cadix, Universidad de Cádiz, 1997, p. 1217-1226.

78. Mariàngela VILALLONGA, «La geografia a Catalunya a l'època del Renaixement», *Estudi General* (Girona), núm. 13 (1993), p. 51-60.

79. Jocelyn N. HILLGARTH, «Los godos en la historiografía catalana, antes y en la época de Margarit», a Mariàngela VILALLONGA, Eulàlia MIRALLES i David PRATS (cur.), *El cardenal Margarit i l'Europa quatrecentista*, Roma, L'«Erma» di Bretschneider, 2008, p. 188-189.

80. Eulàlia DURAN, *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans*, 1991, p. 11.

81. Robert B. TATE, *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona*, Barcelona, Curial, 1976, p. 215-222.

82. Robert B. TATE, «Margarit i el tema dels gots», a Jordi BRUGUERA i Josep MASSOT (ed.), *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes: Andorra, 1-6 d'octubre de 1979*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, p. 151 i 160-162.

Vnde existimatum est a non uulgaribus propter consistentem tum maxime in ea regione Alanam et Gotorum gentem, inceptos appellari Gotalanicos populos, qui nunc Catalani dicuntur; et si quidam ab Augerio quodam, cognomento Catalone, Germanorum duce dictos fuisse scribant, quem ante Caruli Magni tempora non legitimo exercitu ut Sarracenos pelleret Hispaniam intrasse tradunt, militibusque suis Catalanorum nomen indidisse, et paulo mox dum Emporias urbem obsideret occubuisse. Hunc ducem quidam non Germanicae sed Gallicae gentis fuisse ferunt, e Catalaunica regione singulari proelio memorabili. Superiora sane astruere illius temporis scriptores uidentur, qui usque ad Caruli Calui tempora hanc regionem Hispaniam Gothicam, et prouinciam Narbonensem Gallogotiam appellant.⁸³

Pere Gil, en entrar al segle XVII, oblida Otger Cataló i enllaça amb naturalitat gots i alans i, tot seguit, francs, concatenant dues denominacions successives: «De Gotholonia que abans se nomenava, dels Gothos y Alanos que juntament lo habitaren: se nomena ara Cathalonia, dels francesos que vingueren de França, dela provincia nomenada Cathalaunia».⁸⁴

Si bé la introducció de criteris com el contrast documental pot llevar credibilitat a les referències a Otger Cataló o als Camps Catalànics, la reminiscència goda es pot avalar per l'evidència que, si més no, es basa en una presència constatable, cosa que es pot completar amb arguments lingüístics. Això explica que la proposta d'origen germànic entri ben reforçada en el segle XIX, com defensa Torres Amat:

Suponen que los catalanes refugiados en Aquitania en la irrupción sarracénica, trajeron después la lengua al país natural, cuando auxiliados con tropas de Aquitania le reconquistaron, y que de ahí vendría el nombre de *catalanes*, tomado del lugar de *Cathalens* o de los Campos Cathalánicos. Otros empero le hacen derivar del caudillo de las tropas que vinieron contra los moros, Otger Godland; al cual suponen que era gobernador del Lemosín, y vino, dicen, acompañado de los nueve barones a echar a los moros de Cataluña: otros le hacen derivar de las palabras *Catos* y *Alanos*, o de *Godos* y *Alanos*, pero todo lo dicho carece de sólido fundamento. Lo más probable es que debemos el nombre de Cataluña a los Godos, desde que Ataulfo, firmada la paz con el Emperador Honorio, estableció su Corte en Barcelona, y fundó su reino, llamándolo en su idioma *Gottland*, voz que en la pronunciación Teutónica suena *Keteland* y en la nuestra *Cathalan*; en romano vulgar *Gotholaunia*

83. Jeroni PAU, «Barcino», a Mariàngela VILALLONGA (ed.), *Obres*, Barcelona, Curial, 1986. També disponible en línia a: <http://www3.udg.edu/ilcc/Eiximenis/html_eiximenis/portal_SH/textos/barcino.pdf>; Jeroni PAU, «Barcino», a Josep Maria CASAS, *Història de Barcelona fins al segle XV*, Barcelona, Fundació Francesc Blasi Vallespinosa, 1957, p. 48.

84. Josep IGLÉSIES, *Pere Gil, S. J. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia, 2002, p. 276.

(que en nuestro acento es *Cathalonia*) y en latín *Gothia* o *Gotia*.⁸⁵

És comprensible, doncs, que, quan a final del segle XIX es desactivi completament l'argumentació entorn d'Otger Cataló, es mantingui, en canvi, la convicció de l'origen germànic. És el que divulga Bori i Fontestà el 1899, tot referint-se al nom de Catalunya, «de cuya etimología tanto han discrepado los autores, pues mientras unos quieren hallarla en Otger Catalón, héroe de existencia puramente fabulosa, la determina otros, con más acierto, en "Gotholandia", tierra de godos».⁸⁶

Tanmateix, la manca de continuïtat en el nom dificulta mantenir una explicació cronològicament tan reculada. Des de la filologia se cercaran alternatives entorn d'indrets emblemàtics que podrien haver condicionat la denominació del corònim. No és una cosa nova, ja tractava de fer-ho Lorenzo Valla tot enllaçant amb el període clàssic: «leemos en Plutarco, en la vida de Sertorio, que hubo allí una ciudad ilustre llamada Catalon, y que sus habitantes se llamaban Catalanes. Que más tarde el nombre propagara no es nada extraño, hay numerosos casos semejantes».⁸⁷ Andreu Bosc, en el segle XVII, recull aquesta possible explicació, com també que es tracti de Castelló.⁸⁸ En la mateixa línia d'encertar un topònim que, com en altres casos a Europa, donés nom al territori situat més enllà, Paul Aebischer, el 1942, assenyala una de les emblemàtiques portes del territori de Barcelona: Montcada.⁸⁹ A més, assenyala una fita cronològica de naixença del corònim i del gentilici: «fue en la segunda mitad del siglo XI cuando *Cathalonia* y *Catalanus* debieron de empezar a difundirse».⁹⁰ De tota manera, si el nom pot derivar d'un punt d'entrada emblemàtic, en el mateix segle XI en què es viu la confrontació bèl·lica amb els dominis musulmans, especialment a l'oest del país,⁹¹ es pot entendre que el corònim derivi de la llengua àrab, referint-se a un punt a partir del qual es podria albirar el país objecte d'agressió. Aquesta és la funció que Joan Vernet, a partir de textos d'al-Udrí, entengué que cor-

responia a una fortificació islàmica denominada *Talu-nyat* situada en la ruta entre Osca i Lleida i actualment impossible de precisar.⁹² Del seu nom derivaria *Catalunya*. Cercant un punt de referència prou significatiu per a donar nom al país que el segueix més enllà, també es pot considerar, per l'altre vessant limítrof, com explicà Joseph M. Piel, l'ètim occità-provençal *cata-luonh*, a manera d'advertir de *mirar lluny* des d'una fortificació fronterera, la identificació de la qual, però, esdevé ben difícil de precisar.⁹³ Alhora, el substrat lingüístic inherent a *cata* ha permès veure-hi un referent del país i dels seus pobladors, que serien vistos a manera de «terra de muntanyencs», segons l'explicació d'Àngel Pariente.⁹⁴ El mateix ètim *cata* ha servit per vincular el corònim *Catalunya* amb els càtars, imaginant un desplaçament de població occitana caracteritzada per les seves creences.⁹⁵

Totes aquestes propostes provenen de filòlegs que cerquen un corònim lògic i coherent d'acord amb les regles de la toponímia, alhora que preferentment coincideixen a centrar l'aparició del corònim *Catalunya* i del gentilici *català* cap al segle XI i a cercar un referent exterior, a manera de percepció que des de fora atorgaria un qualificatiu per a aquesta terra a fi d'identificar els seus habitants. En aquesta mateixa línia, Pere Balañà es fixa en què la primera referència als catalans apareix en el *Liber Maiorichinus* que narra la participació pisana en l'expedició comandada entre 1113 i 1115 per Ramon Berenguer III⁹⁶ per a conquerir l'autosuficient Mallorca de Mubáshshir.⁹⁷ Aprecia que la invasió invoca la necessitat d'acabar els actes piràtics dels musulmans, els quals deurien agredir prèviament els comtats nord-orientals de la Península, tot veient-los com a 'terra de riquesa' (*Qat`a al-gunya*) o com la 'terra dels rics' (*Qat`a al-agniyá*), qualificatiu que, emprat pels mallorquins, seria reproduït pels pisans i donaria així

85. Félix TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona, Imprenta de J. Verdaguier, 1836, p. xxviii.

86. Antonio BORI Y FONTESTÁ, *Historia de Cataluña*, 1898, p. 77.

87. Lorenzo VALLA, *Historia de Fernando de Aragón*, ed. a cura de Santiago López Moreda, Madrid, Akal, 2002, p. 84.

88. Andreu BOSCH, *Sumari, índex o epitome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, 1628, p. 90.

89. Paul AEBISCHER, «Autour de l'origine du nom *Catalogne*», *Zeitschrift für Romanische* (la Haia), núm. 62 (1942), p. 49-67.

90. Paul AEBISCHER, *Estudios de toponimia y lexicografía románica*, Barcelona, Escuela de Filología, 1948, p. 61.

91. Flocel SABATÉ, *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): ¿Conquesta o repoblació?*, Lleida, Universitat de Lleida, 1996, p. 76-86.

92. Juan VERNET, «¿La más antigua cita de Cataluña?», *Al-Andalus* (Granada), vol. 32, núm. 1 (1967), p. 231-232; Juan VERNET, «El nombre de Cataluña», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), vol. 33 (1969-1970), p. 133-136; Joan VERNET, «El nom de Catalunya», a *Història de Catalunya*, 1979, p. 31-32.

93. Joseph M. PIEL, «Kleine beiträge zur katalanischen toponomastik», *Estudis Romànics* (Barcelona), vol. 13 (1963-1968), p. 237-244.

94. Àngel PARIENTE, «Sobre el origen de *Catalán* y *Cataluña*», *Anuario de Filología* (Barcelona), núm. 3 (1977), p. 373-390.

95. Així s'explica, aliè als més elementals criteris de rigor científic, a José-Fermín PEÑA BUENO, *El misterio de la palabra Cataluña: ¿Cuál es el origen de este enigmático término?*, Madrid, Edición Personal, 2011, p. 43-46.

96. Jaume VIDAL, *Liber Maiorichinus: Text, traducció, notes i introducció*, tesi doctoral, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1979.

97. María Jesús RUBIERA, *La Taifa de Denia*, Dénia, Ayuntamiento de Denia, i Alacant, Instituto Juan Gil-Albert de la Diputación Provincial de Alicante, 1988, p. 113-114.

lloc al corònim *Catalunya*.⁹⁸ A partir del mateix context piràtic, ben recentment Miquel Carrasquer hi afegia la convicció que *Catalunya* derivaria del mateix terme que està en la base de la paraula *almogàver* (*al-qattālūn*) arran dels assalts depredadors: «'Català' would then be derived from the word 'qattāl' by adding the Romance adjective-forming suffix -an-, whereas the name of the country, Catalunya, is made by adding the Romance suffix -ia to the plural 'qattālūn'».⁹⁹

Ja Joan Coromines s'havia fixat en què tot sembla començar a inicis del segle XII, en el *Liber Maiorichinus*. Per això, entengué que els aliats italians de Ramon Berenguer III necessitaven un terme amb el qual referir-se globalment als socis que s'arraulien al voltant del comte de Barcelona, sense emprar encara cap gentilici específic,¹⁰⁰ raó per la qual, en la composició del poema lloador, els redactors recorrerien al record cultista de la Lacetània, cosa que facilita el pas de *Lacetani* a *Catelani* i d'aquí a *catalans*. El recurs a aquest cultisme i la seva expansió sorgirien, en realitat, de la necessitat de poder designar amb un mot la cohesió política i social que s'ha fet palesa entorn dels fets armats referits.¹⁰¹

Amb aquesta explicació es dona consistència i un nou emmarcament per a la relació entre Catalunya i Lacetània, que ja havia difós en els medis científics el fonetista Ernst Schopf el 1919, quan la va apuntar breument com una evolució popular hereditària.¹⁰² En realitat, ja el 1891 Joaquim Casas i Carbó insistí en l'afinitat fonètica entre *lacetà* i *català*, la qual revelaria una *afinitat de raça* dins de la recerca que està efectuant l'autor per a proposar la gran família de procedència lingüística i ètnica per a emmarcar-hi les arrels catalanes, en el si d'un exercici que ell mateix titula «d'etnogenia catalana».¹⁰³

98. Pere BALANÀ, «El nom de Catalunya: encara una qüestió pendent», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 117 (juliol-agost 1989), p. 39-41; Pere BALANÀ, «Catalunya, "la terra de la riquesa"», *Medievalia* (Barcelona), núm. 10 (1992), p. 41-54.

99. Miquel CARRASQUER, *Etymology of català, Catalunya* (en línia) <http://www.academia.edu/3815281/Etymology_of_catala_Catalunya>.

100. Joan COROMINES, «Extensió i origen de *català* i *Catalunya*», *Estudis* (Barcelona), núm. 2 (1970), p. 159-170.

101. Joan COROMINES, *El que s'ha de saber de la llengua catalana*, Palma, Moll, 1954, p. 71-83.

102. ERNST SCHOPF, *Die konsonantischen Fernwirkungen: Fern-Dissimilation, Fern-Assimilation und Metathesis. Ein Beitrag zur Beurteilung ihres Wesens und ihres Verlaufs und zur Kenntnis der Vulgärsprache in den lateinischen Inschriften der römischen Kaiserzeit*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1919, p. 196.

103. «La radical llatina 'lacetan' equival a la radical grega λακετων (laketan) y aquesta forma antiga 'laketan' conté exactament els mateixos elements fònics que la forma moderna 'catalan' no habenthi més diferència entre amdues que la disposició de las consonants sent la meua conclusió qu'els 'lacetans' o λακετανοι, de qui parlan els antics com habitant aquesta regió eran no més ni menos els ascendents com a fondo de raça dels catalans qu'are

A finals del segle XVIII, Jaume Caresmar confessa la desconeixença sobre l'origen del nom del país i els seus habitants, remarcant-ho quan fa la comparació amb València: «no podemos decir de qué lugar toman el nombre los catalanes, como lo podemos decir de donde lo toman valencianos, esto es, por su principal ciudad, Valencia».¹⁰⁴ Ben significativament, l'afirmació està inserida entre un joc de deduccions d'origen toponímic a partir de pobles ibers i enmig d'una narració sobre Catalunya estructurada geogràficament en funció dels pobles ibers. Dins d'aquesta fascinació pel món iber, ja en el segle XVI tant Florián de Ocampo com Jerónimo Zurita assumeixen un origen del topònim derivat «de unos pueblos que antiguamente se llamaron Castellanos, que estaban en la antigua Cataluña, entre los Ausetanos y los Lacetanos».¹⁰⁵ És un parer que s'acrex a mesura que s'accentua, en la valoració històrica, l'aportació del propi territori per damunt de l'afegit de les civilitzacions arribades, siguin la clàssica o la germànica: Madoz, després de comentar els possibles orígens germànics del terme, conclou que «nosotros creemos más bien, con Gerónimo Zurita, que este nombre se deriva de los antiguos "castellanos" o "catalanos" que nombra Ptolomeo en el centro de Cataluña».¹⁰⁶

A partir d'una pretesa afinitat fonètica, relacionar el nom de *Catalunya* directament amb els castells es planteja ja en el segle XVI,¹⁰⁷ per bé que rep moltes crítiques. Ben clarament, Onofre Manescal li dedica el retret filològic que acompanyarà sempre la proposta: «és cosa certa que dels molts castells que y a en esta terra, no se a dit Cathalunya y los habitadors dellà Catalans. Primerament perquè de castells no se avian de dir Cathalani ni Cathalans sinó Castellani com se anomena la Província de Castella».¹⁰⁸ Ja en el tombant del segle XIX al xx, Josep Balari ho formula centrat no en els castells

l'habitan: això és lo qu'ens dona l'anàlisi fonètic dels noms d'úns y altres» (Joaquim CASAS, «Estudis d'etnogenia catalana», *L'Avenç Literari, Artístic, Científic* (Barcelona), segona època, any III, núm. 1 (31 gener 1891), p. 17-18).

104. Jaume CARESMAR, *Carta al barón de La Linde*, Igualada, Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, 1979, p. 67; JUNTA DE COMERÇ DE BARCELONA, *Discurso sobre la agricultura, comercio e industria del Principado de Cataluña (1780)*, ed. a cura d'Ernest Lluç, Barcelona, Alta Fulla, 1997, p. 170.

105. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, vol. 1, València, Anubar, 1967, p. 49.

106. Pascual MADOZ, *Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del Regne d'Aragó al 'Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar'*, 1985, p. 430.

107. Miguel CORTÉS, *Diccionario geográfico-histórico de la España antigua Tarraconense, Bética y Lusitania*, vol. II, Madrid, Imprenta Real, 1835, p. 323.

108. Onofre MANESCAL, *Sermó vulgarment anomenat del Serenissim senyor den Jaume segon, justicier y pacífic rey de Aragón y compte de Barcelona, fill de Pere lo Gran y sa dona Constança sa muller*, 1602, f. 7r.

sinó en els tinents de les fortaleses, els castlans. Evidenciant una fina capacitat d'anàlisi històrica, constata que el corònim i el gentilici eren desconeguts durant els segles altmedievals («los habitantes de la Marca eran apellidados con el nombre gentilicio de *francos* dentro de España») i s'adona que:

[...] en el feudalismo que se desenvolvió en la Marca se llamaba *castellanus* al que era meramente guarda o alcaide de un castillo sin tener derecho alguno sobre él, y así como de *castellanus* proceden en francés *châtelain* y *châtelain*, así mismo se formó en el bajo-latín de la Marca el nombre *castlanus*, del cual son variantes en catalá: *castlà*, *catlà* y *carlà*. El nombre *castlanus* vino a ser término técnico en la institución feudal para significar el vasallo que tenía el castillo en feudo de otro señor.

Consegüentment,

[...] cuando el país hubo adquirido fisonomía propia por hallarse constituido bajo el régimen feudal, sus habitantes fueron llamados por otro nombre, catalanes. Este apelativo fue debido a los extranjeros de allende los Pirineos. A ellos hubo de parecer que en esta región pululaban los *castlanes* o *catlanes*, como atalayas destinados a la defensa de la misma.¹⁰⁹

De manera immediata, ho assumeixen historiadors com Carreras i Candi, qui adverteix de «designarse a tots nostres guerrers ab lo generich nom de *catlans* o *castelans* d'ahont lo nom de *Catalunya*».¹¹⁰ Des de la filologia, Luis Rubio defensa el parer remarcant el paral·lelisme amb la resta de la Península: «de esta manera el étnico se vincularia a un proceso análogo y paralelo al del Centro de la Península que se plasmaría en Castilla».¹¹¹ L'origen castral, sigui referent a les fortificacions o sobretot als seus tinents, del nom de *Catalunya* ha estat aclaparadorament assumit pels historiadors que s'hi han referit a la segona meitat del segle XX,¹¹²

109. José BALARI, *Orígenes históricos de Cataluña*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Hijos de Jaime Jepús, 1899, p. 30-31 (ed. facsímil: Valladolid, Maxtor, 2009).

110. Francesc CARRERAS Y CANDI, «Notes sobre los orígenes de la enfitheusis en lo territorio de Barcelona», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), núm. xv (1909), p. 198.

111. Luis RUBIO, «Catalán-Cataluña», *Estudios Románicos*, núm. 1 (1978), p. 267.

112. Pierre BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du X^e à la fin du XI^e siècle*, 1976, p. 804; Prim BERTRAN, «Notes sobre els orígenes d'unes poblacions urgellenques: la Fuliola, Boldú i Bellcaire als segles XI i XII», *Ilerda* (Lleida), núm. 42 (1981); Michel ZIMMERMANN, «Orígenes y formación de una sociedad feudal (785-1137)», a Joaquim NADAL i Philippe WOLFF, *Historia de Cataluña*, Vilassar de Mar, Oikos-Tau, 1992, p. 236 (1a ed. francesa: 1982); Pierre BONNASSIE, «Sur la formation du féodalisme catalan et sa première expansion (jusqu'à 1150 environ)», a Jaume PORTELLA (ed.), *La formació i expansió del feudalisme català: Actes del col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (8-11 de gener de 1985)*,

mentre que la majoria dels filòlegs mantenia recels i objeccions, en la línia ja formulada en el segle XVI.

Quan, en el segle XVII, Andreu Bosc considera aquesta possibilitat, la relaciona amb el *número de castells*.¹¹³ També ho reflecteix la proposta d'Enric Guiter, que el 1979 proposa una arrel àrab en la denominació dels catalans, que es referiria als *habitants dels castells*, reflectint així la percepció amb la qual els musulmans veurien aquesta terra i els seus habitants.¹¹⁴ La proposta més recent també insisteix en el volum de castells, per bé que seria en una zona molt concreta altmedieval, des d'on posteriorment tindria lloc una translació al conjunt de Catalunya.¹¹⁵

Però en realitat, el pes i l'impacte exercit pels castells no rau en tant en el seu evident nombre ben elevat,¹¹⁶

1985-1986, p. 21; Thomas Noël BISSON, «L'éssor de la Catalogne: identité, pouvoir et idéologie dans une société du XII^e siècle», *Annales. Économies. Sociétés. Civilisations*, núm. 39/3 (1984), p. 456; Manuel RIU, «El feudalismo en Cataluña», a *En torno al feudalismo hispánico*, Àvila, Fundación Sánchez-Albornoz, 1989, p. 394.

113. Andreu BOSCH, *Sumari, índex o epítome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, 1628, p. 90.

114. Enric GUITER, «Catalans-Catalonia», *Revista Catalana* (Perpinyà), núm. 44 (1979), p. 13-14.

115. Es tractaria d'un espai «a caballo entre la *Gothia* y la *Marca hispanica*, y que ya la *Historia Wambae* había presentado sembrada de fortalezas: *Caucoliberi*, *Vulturaria*, *Clausuras* y *Castrum Libiae*. Su situación junto a la Galia Narbonense, dependiente como ella del antiguo reino de Toledo, la convertían en un ente extraño dentro del reino franco». Aquí naixeria la paraula *Catalunya*, amb un ús «de carácter popular, probablemente acuñada en el habla franca meridional ya a fines del siglo X, que pasaría a llamar *Catalonia Cathalonia* —es decir, el país de los *catalans*/castellanos— a esa parte concreta del país caracterizada por su encastillamiento» (Rafael BARROSO, Jesús CARROBLES i Jorge MORÍN, «Toponimia altomedieval castrense. Acerca del origen de algunos corónimos de España», *E-Spania* (en línia) (París), núm. 15 (2013), p. 21). Cal advertir, però, que, tot i publicar-se en un mitjà científic prestigiós, el treball peca d'un sorprenent desconeixement bibliogràfic i d'un greu allunyament de l'adient contextualització del període estudiat, cosa que, sens dubte, ha de condicionar la vàlua de l'aportació proposada.

116. Andrés Giménez Soler, com és propi en ell, és clar i contundent quan valora que un elevat volum de castells no pot justificar el corònim *Catalunya*: «tengo por etimología cierta y científica la de Zurita y por falsa y popular la de Balari: los reconquistadores de Aragón, de Navarra, de Castilla y León habitaban como los de Oriente y todos construían fortalezas, incluso los no españoles o peninsulares; llenos están de ruinas de edificios de esta clase Francia e Italia, las costas de todo el Mediterráneo, las orillas del Danubio y del Rin; los bereberes tienen sus calas y sus *tirremts*: ¿era posible que una costumbre universal caracterizase un pueblo, hasta el punto de darle nombre? Ese nombre, además, suena cuando la reconquista está ya terminada; cuando en el territorio catalán no se siente la necesidad de levantar castillos, y es caso curioso el de prevalecer un nombre cuando cesa la causa y que no tuviese eficacia ni para desterrar uno de los antiguos cuando el motivo vivía en todo auge» (Andrés GIMÉNEZ, «La frontera catalano-aragonesa», a *II Congreso de Historia de la Corona de Aragón (dedicado al siglo XII)*: Huesca, 26 a 29 de abril de 1920, vol. 1, Osca, Imprenta Viuda de Justo Martínez, 1922, p. 472).

sinó en la seva funció en l'articulació del territori i de la societat del nord-est peninsular durant els segles XI i XII. L'ocupació de l'espai de frontera, identificada com a terra de ningú en el segle X i com a zona a conquerir en l'XI,¹¹⁷ comporta l'establiment d'una densa i inextricable xarxa de castells termenats,¹¹⁸ sense solució de continuïtat¹¹⁹ al llarg de tot el territori.¹²⁰ L'espai feudal establert a partir del segle XI a tot Catalunya, tant la Vella com la Nova, estén una completa i sistemàtica districtualització castral, detallada fins al paroxisme,¹²¹ amb el corresponent enquadrament de tot el territori i de tots els seus habitants.¹²² El castell termenat esdevé la cèl·lula jurisdiccional bàsica¹²³ i s'erigeix en la referència preferent en la ubicació dels indrets.¹²⁴ Destacadament, en cadascun dels castells termenats es desenvolupa una piràmide de castllans.¹²⁵ Les castllanies articulen l'encaix entre el tinent castral i el senyor, derivant-ne uns deures militars que condicionen secularment tota l'estructuració defensiva i armada bàsica del país¹²⁶ i uns drets exactius que generalitzen i difonen, també secularment, un dens entramat de renda castllana, estesa i afectada per tota la fragmentació, perdurabilitat i transferència inherents al feudalisme.¹²⁷ El procés que

ha convertit Catalunya en una malla de castells termenats i les castllanies en la base de titulacions i rendes forma part d'una dinàmica que han compartit coetàniament tots els comtats, mentre s'anaven apropant, en els diferents vessants, entre els segles XI i XII.¹²⁸

Aquest és el context que està en les retines dels qui a inicis del segle XII en el *Liber Maiorichinus* han de referir-se al comte de Barcelona i la seva gent. No s'improvisa, sinó que es recull el gentilici que coetàniament es va començant a trobar a manera de referent d'un col·lectiu amb una ubicació geogràfica precisa i, per tant, antecedent del corònim.¹²⁹ La documentació testimonial una accentuació de les referències en el primer terç del segle XII, i «a partir de 1136, y durante toda la segunda mitad del siglo XII, la forma *Catalani* (como aposición o apellido), *Català*, *Catalán*, *Catalanus*, etc., ya menudea»,¹³⁰ raó per la qual es pot considerar que els primers usos orals se situarien en el segle XI.¹³¹

Vist així com un qualificatiu des de la percepció externa, l'extensió del gentilici i del corònim seria facilitada, a manera de referent emprat des de l'exterior,¹³² per les projeccions del segle XII, destacadament sobre Occitània, però també cap a l'interior peninsular, mitjançant els llinatges que es posaren al servei de monarques lleonesos i castellans¹³³ i l'expansió de la cultura trobadoresca.¹³⁴ Seria, com deia Billy, la manera de significar en l'espai provençal els qui vénen del sud.¹³⁵ De fet, en aquesta zona, a inicis del segle XII s'hi constataren signants com «Arnal Catalan, Geral de Cataliung», que estableixen una continuïtat amb el mig («Guillem Català») i el final de la mateixa centúria («B. Catalani, Raimundus Catalan, Catalanus»).¹³⁶ Val a dir, però, que l'andrònim també acompanya les repo-

117. Flocel SABATÉ, *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): ¿Conquesta o repoblació?*, 1996, p. 68-76.

118. Flocel SABATÉ, «Ocupació i poblament de la Catalunya Nova», a VÍCTOR HURTADO i JESÚS MESTRE (coord.), *Atlas d'història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 2006, p. 80.

119. Flocel SABATÉ, «El marc històric», a *Catalunya romànica*, vol. 19, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 308-322; Flocel SABATÉ, «L'organització territorial i jurisdiccional», a *Catalunya romànica*, vol. 24, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 306-324; Flocel SABATÉ, «Territori i jurisdicció», a *Catalunya romànica*, vol. 24, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 48-65.

120. Flocel SABATÉ, «Las tierras nuevas en los condados del nordeste peninsular (siglos X-XII)», *Studia Historica. Historia Medieval* (Salamanca), núm. 23 (2005), p. 146-153.

121. Flocel SABATÉ, «La castralització de l'espai en l'estructuració d'un territori conquerit (Urgell, Pla d'Urgell, Garrigues i Segrià)», *Urtx* (Tàrraga), núm. 11 (1998), p. 7-40.

122. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1997, coll. «Publicacions de la Fundació Salvador Vives Casajuana», núm. 123, p. 87-94.

123. S'hi mantindrà secularment: Josep Maria PONS, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona, Fundació Noguera, 1989, p. 341-352.

124. Flocel SABATÉ, «Limites et ville dans la Catalogne médiévale», a Nacima BARON-YELLES, Stéphane BOISSELLIER, François CLEMENT i Flocel SABATÉ (ed.), *Connaitre et delimitier l'espace local au Moyen Âge*, Lilla, Presses Universitaires du Septentrion (en premsa).

125. Flocel SABATÉ, *Fiscalitat i feudalisme (Tàrraga, 1329: recompte i reestructuració)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1991, p. 16-35.

126. Flocel SABATÉ, «La tenencia de castillos en la Cataluña medieval», a José Vicente CABEZUELO, *Alcaidías y fortalezas en la España medieval*, Alcoi, Marfil, 2006, p. 76-136.

127. Flocel SABATÉ, «Les castllanies i la comissió reial de 1328», a Manuel SÁNCHEZ (ed.), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1993, p. 177-241.

128. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya medieval*, 1997, p. 273-281.

129. Federico UDINA, «La última hipótesis sobre el nombre de Cataluña», a *Études de civilisation médiévale (IX-XII siècles): Mélanges offerts à Edmond-René Labande*, Poitiers, Université de Poitiers, s. a., p. 689.

130. Federico UDINA, «Cataluña y su corónimo, así como el étnico catalán aparecen en el siglo XI», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón* (Saragossa), núm. 6 (1956), p. 15.

131. Josep Maria SALRACH, *Història dels Països Catalans. I: Dels orígens a 1714*, Barcelona, Edhasa, 1982, p. 9.

132. Luis RUBIO, «Catalán-Cataluña», *Estudios Románicos*, núm. 1 (1978), p. 256.

133. Ernesto FERNÁNDEZ-XESTA Y VÁZQUEZ, *Un magnate catalán en la corte de Alfonso VII: Comes Poncius de Cabreira, Princeps Çemore*, Madrid, Prensa y Ediciones Iberoamericanas, 1991.

134. Ramón MENÉNDEZ PIDAL, *Poesía juglaresca y juglares: Aspectos de la historia literaria y cultural de España*, Madrid, Espasa-Calpe, 1969.

135. Pierre-Henri BILLY, «Catalan, nom de personne en France», a *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, 2002, p. 5-7.

136. M. Teresa FERRER i Manuel RIU (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana*, vol. 1.1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2009, p. 280, 306, 377 i 406.

blacions del tercer quart de segle a Tortosa i a Lleida. Es documenta en aquesta darrera ciutat «Bernardus Catalani» el 1174, i una afrontació «in carrera publica ante domum de Catalanis» el 1176,¹³⁷ mentre que a la primera el 1163 es negocia respecte de la «terre Guillelmi Catalani Barchinonensi».¹³⁸ De fet, a Barcelona mateix, el 1160, i al seu entorn, com al Vallès el 1150, es poden documentar noms com «Guillelmi Catalani»¹³⁹ o «Petri Catalani»,¹⁴⁰ respectivament.

En la segona meitat del segle hi ha personatges destacats amb aquest cognom, com «frater Pere Catala», l'hospitaler que entre 1185 i 1187 actua a la comanda d'Alguaire.¹⁴¹ Tanmateix, un referent patronímic de caràcter territorial ha d'emprar-se per famílies sense indicadors superiors d'honors, cosa que explica un ús en estrats populars, que no serà gaire documentat. En una data tan tardana com 1259 empra aquest cognom, per exemple, «Bernardus Catalani», que a Ullà era un dels «homines de Uliano qui erant homines proprii et solidi domini episcopi».¹⁴²

També es generalitza, ben promptament, el nom femení *Catalana*. Ja el 1152 a Tortosa, Ramon de Pujalt dona unes cases a «Raimundo de Copons et fratri tuo Guilelmo de Copons et uxori tue que appellatur Catalana».¹⁴³ Igualment duu aquest nom la filla de Bernat de Montesquiú, amb qui el bisbe de Barcelona es disputa la possessió del castell del Montmell, i arriben a l'acord el 1181,¹⁴⁴ i la filla de Pere i d'Ermessenda, a Santa Eulàlia de Provençana, ja documentada el 1179 i que rebrà el dot el 1188; de la mateixa manera que, a la dècada següent, Ermessenda de Torrenova també compta amb una filla del mateix nom.¹⁴⁵ A començaments del segle XIII és un nom ben estès: «ego Catalana, per me et per meos», efectua

una venda a Sarral el 1203,¹⁴⁶ i en les dates immediates s'estén en un ampli ventall geogràfic, que inclou tant les terres lleidatanes¹⁴⁷ i les tortosines¹⁴⁸ com les gironines.¹⁴⁹

Autors com Bori i Fontestà ja divulgaren, en el segle XIX, que és a mitjan segle XII «cuando aparece en las crónicas el nombre de Cataluña».¹⁵⁰ I, de fet, el testimoni literari d'aquest ús, sobretot gràcies als trobadors, també és força extens.¹⁵¹ En aquests moments, un mateix sobirà regeix dos territoris en cohesió, i la incapacitat de la dinastia per imposar una articulació comuna evidencia que el pes articulador se situa en cadascuna de les respectives societats.¹⁵² És en aquest moment que, per un costat, el corònim *Aragó* s'estira des dels Pirineus per incloure els diversos espais conquerits des de finals del segle XI, que inicialment s'havien anat juxtaposant fins i tot en el seu esment, i també ara un únic corònim, *Catalunya*, abraçarà el territori oriental. El rei, però, maldrà per presidir ambdós territoris, tot apressant-se a definir-los en la seva globalitat, com precisa la seva preeminència Pere el Catòlic el 1198: «per tota Cathaloniam, videlicet a Salsis usque ad Ilerdam».¹⁵³

La dualitat entre Aragó i Catalunya és respectada constantment en la pràctica règia, com evidencia Alfons el Cast, en el seu testament de 1194, quan parla de «terrarium Aragonis et Cathalonie», o quan deixa al seu «fillium meum regem Petrum cum regno Aragonis et Cathalonie».¹⁵⁴ La dualitat territorial fa que, explícitament, els marmessors que han d'aplicar aquest testament es triïn els uns «de regno Aragonie» i els altres «de Cathalonie».¹⁵⁵ En realitat, és un referent permanent emprat. Ja el 1169, Alfons el Cast gaudeix de

146. Josep Maria SANS I TRAVÉ (cur.), *Collecció diplomàtica de la Casa del Temple de Barberà (945-1212)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 1997, p. 308.

147. Jesús ALTURO (cur.), *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista, de 1076 a 1244*, 1999, p. 283.

148. Antoni VIRGILI (cur.), *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1193-1212): Episcopat de Gombau de Santa Oliva*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001, p. 374.

149. Esteve PRUENCA, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, Barcelona, Fundació Noguera, 1995, p. 140; Josep M. MARQUÈS, *Collecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997, p. 242.

150. Antonio BORI Y FONTSTÀ, *Historia de Cataluña*, 1898, p. 77.

151. Luis RUBIO, «Catalán-Cataluña», *Estudios Románicos*, núm. 1 (1978), p. 256-263.

152. Flocel SABATÉ, «Els primers temps: segle XII (1137-1213)», a *Història de la Corona d'Aragó*, 2007, p. 62-65.

153. Gener GONZALVO (cur.), *Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 1994, p. 109.

154. Antoni UDINA, *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó: De Guifré Borrell a Joan II*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001, p. 114-115.

155. Jesús ALTURO, *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200: Aproximació històrico-lingüística*, vol. III, 1985, p. 193.

137. Agustí ALTISENT, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, vol. I, *Anys 960-1177*, Barcelona, Abadia de Poblet, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1993, p. 363 i 413.

138. Antoni VIRGILI (cur.), *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997, p. 183.

139. Jesús ALTURO, *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200: Aproximació històrico-lingüística*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 1985, p. 361.

140. Pere PUIG, Vicenç RUIZ i Joan SOLER (ed.), *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara, Terrassa, 958-1207*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001, p. 385.

141. Jesús ALTURO (cur.), *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista, de 1076 a 1244*, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, p. 145 i 149-150.

142. Josep Maria MARQUÈS, Jaume de PUIG i Albert SERRAT, *El 'Cartoral de rúbriques vermelles' de Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2009, p. 252-253.

143. Agustí ALTISENT, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, vol. I, *Anys 960-1177*, 1993, p. 131.

144. Maria PARDO, *Mensa episcopal de Barcelona (878-1299)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1994, p. 66.

145. Jesús ALTURO, *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200: Aproximació històrico-lingüística*, vol. III, Barcelona, Fundació Noguera, 1985, p. 39, 87-88 i 209-210.

poder sobre «catalanorum et aragonensium», i el 1176 confirma donacions del seu pare «tam in regno Aragonis quam in Chatalonia».¹⁵⁶ Els seus súbdits, com es diu el 1179, són «hominibus vestris Aragonis vel Catalonie aut Provincie».¹⁵⁷ Per això, el 1189, en les tensions entre el rei Alfons el Cast i el vescomte Ponç de Cabrera, es relata que «acquindamento facto secundo die, hoc est die lunis, iusse sunt omnes cavalcate tocius Aragonis et Catalonie ut venirent ad depopulandam et dissipandam ubique totam terran Poncii de Capraria».¹⁵⁸

Amb tota naturalitat, quan el 1215 el vescomte de Bearn, Guillem Ramon de Montcada, prepara el seu testament, especifica on desitja ser enterrat, contemplant les tres regions en les quals té dominis: «dimitto corpus meum ad sepeliendum monasterio de Sanctis Crucibus, si in regno Aragonie vel in Cataulania obiero, et si in Guaschonia, Sancte Marie de Oloro».¹⁵⁹ De fet, l'arrelament del corònim comporta l'assumpció i percepció d'unes pràctiques comunes per part dels qui s'hi encabeixen. Es pot parlar, doncs, de costums dels nobles de Catalunya, però també de costums dels bisbats de Catalunya. Així consta, el 1178, en la dotàlia reial a la seu de Tortosa, quan el sobirà accepta que «in omnibus ecclesiis sui episcopatus Dertusensis episcopus habeat potestatem introducendi, disponendi et ordinandi quoscumque clericos voluerit et nullos nisi quos voluerit secundum antiquam et laudabilem consuetudinem episcopatum Cathalonie».¹⁶⁰ Semblantment, els nobles podran endinsar-se en el segle XIII reivindicant al monarca que mútuament s'entenguin d'acord amb «consuetudinem Catalonie».¹⁶¹

Aquesta percepció és compatible amb les singularitzacions jurisdiccionals que s'estan imposant. El trobador Bertran de Born pot, per una banda, reflectir una dualitat de catalans i aragonesos («e desse que serem vengut, / mesclar s'a.l torneis pel chambo / e.lh catala e.lh d'Arago»),¹⁶² però, per l'altra, remarcar la singularitat urgellesa: «Aragones fan gran dol / catala e cilh d'Urgel / quar non an qui los chapdel».¹⁶³ Ben clarament, el 1199 la comtessa Elvira d'Urgell, en ar-

ranjar les seves diferències amb els hospitalers, es refereix a «omnes querimonias quas uchuque habui de Ospitali et de omnibus hominibus suis in Aragonie vel in Urgello et adhuc etiam in Katalonia, per me et per me comitem Ermengaudum et per omnes nostros homines».¹⁶⁴ De fet, el mateix monarca pot referir-se al seu domini *in tota Cathalonia* i alhora especificar els comtats que tenen singularitat jurisdiccional, com són *comitatu Rossilionis, comitatu Ceritanie et Confluenti o comitatu Palariense*.¹⁶⁵

La consolidació del casal de Barcelona contribueix a una cohesió territorial que, d'altra banda, està resseguint les pròpies sinergies d'aproximació, gràcies a l'important dinamisme tant de nobles i barons com dels emergents homes de viles i ciutats, afermant-se els uns i els altres sobre un territori en plena ebullició organitzativa. Així, la denominació del país culmina un període d'apropament que ha impregnat una cohesió específica, objecte de l'adient percepció tant interna com externa. Com va advertir Michel Zimmermann, cal «refléchir sur cet "anonymat" de la Catalogne jusqu'au XIII siècle».¹⁶⁶

3. CLAUS INTERPRETATIVES, SEGLES IX-XII: EVOLUCIÓ CONVERGENT, COHESIÓ I PERCEPCIÓ

Al segle IX, aprofitant la desfeta del regne visigot arran de la invasió islàmica, l'emergent poder pipínid reprèn l'expansió vers el sud. Travessa les fronteres que havien estat objecte de tensió amb els visigots¹⁶⁷ i s'erigeix com a hereu d'aquests,¹⁶⁸ cosa que consolida una conquesta explicada en termes d'alliberament cristià de l'invasor musulmà,¹⁶⁹ seguida d'una plena assimilació cultural i política.¹⁷⁰ L'ocupació de Barcelona, a inicis del se-

164. Jesús ALTURO (cur.), *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista, de 1076 a 1244*, 1999, p. 205.

165. Antoni UDINA, *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó: De Guifré Borrell a Joan II*, 2001, p. 114-115.

166. Michel ZIMMERMANN, «Aux origines de la Catalogne. Géographie politique et affirmation nationale», *Le Moyen Âge* (Bruselles), núm. 89/1 (1983), p. 6.

167. Claudio SÁNCHEZ-ALBORNOZ, «Observaciones a unas páginas sobre el inicio de la Reconquista», *Cuadernos de Historia de España* (Buenos Aires), núm. 47-48 (1968), p. 346; Luis GARCÍA, «Algunas observaciones sobre los pueblos pirenaicos en la baja antigüedad», a *Segon Colloqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1976)*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Cere-tans, 1978, p. 320-322.

168. Michel ZIMMERMANN, «Les goths et l'influence gothique dans l'empire carolingien», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* (Codalet), núm. 23 (1992), p. 31-46.

169. Michel ZIMMERMANN, «Conscience gothique et affirmation nationale dans la genèse de la Catalogne (IXe-XIe siècles)», a *L'Europe héritière de l'Espagne wisigothique*, Madrid, Casa de Velázquez, 1992, p. 51-67.

170. Flocel SABATÉ, «El nacimiento de Cataluña. Mito y rea-

156. Luis RUBIO, «Catalán-Cataluña», *Estudios Románicos*, núm. 1 (1978), p. 259 i 255.

157. M. Teresa FERRER i Manuel RTU (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana*, 2009, p. 391.

158. Ramon CHESÉ, *Collecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*, Barcelona, Fundació Noguera, 2011, p. 938.

159. Joan PABELL, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 2005, p. 761.

160. Antoni VIRGILI, *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, 1997, p. 376.

161. María del Carmen ÁLVAREZ, *La Baronía de la Conca d'Òdena*, Barcelona, Fundació Noguera, 1990, p. 176.

162. Martín de RIQUER, *Los trovadores. Historia literaria y textos*, vol. II, Barcelona, Ariel, 1983, p. 691.

163. Jordi VENTURA, *Alfons el Cast: El primer comte-rei*, Barcelona, Aedos, 1961, p. 191.

gle IX, permet establir uns límits que, més enllà del Llobregat i el Cardener, s'obren a una terra desorganitzada.¹⁷¹ El marc de relació, en tots els aspectes, per un costat, s'estira entre el Llobregat i el Roine, facilitant el contacte amb Lió i, des d'aquí, la proximitat amb Borgonya, i, per l'altre, es manté una vinculació ben intensa amb la zona tolosana, formant part del context polític d'Aquitània.¹⁷² El territori s'estructura en comtats, els titulars dels quals sumen altres titulacions i participen de ple en el joc de tensions a l'interior de l'Imperi.¹⁷³ No és pas la singularització, sinó la plena integració dins del conjunt carolingi, el que caracteritza aquests espais meridionals, els quals tampoc no perfilen un grup territorial específic: no hi ha solució de continuïtat vers el nord, tal com ho evidencia, per exemple, el Rasès, regit, en el segle IX, a voltes pel titular de Rosselló, d'altres pel de Carcassona, i cobejat, si més no en part, pels comtes de Conflent i Cerdanya.¹⁷⁴ Els uns i els altres no són destriats quan són vistos des de més enllà de la frontera meridional, tot és *Ifranja* segons la percepció musulmana.¹⁷⁵ Les tensions dinàstiques dins de l'Imperi encofurnen, en realitat, una fragmentació del poder, que implica l'arrelament senyorial i la fragmentació regional, cosa que comporta la incapacitat en l'articulació global de l'Imperi. Per això, la divisió de l'Imperi el 840, amb la ubicació de les terres al nord-est de la península Ibèrica en la *Francia Occidentalis*, no atura les tensions i l'esfondrament de l'autoritat reial. El 878 el rei Lluís II atorga, al comte Guifré de Cerdanya i Urgell, els comtats de Barcelona, Osona i Girona. És la darrera designació reial a comtes de la zona, per la pròpia incapacitat de la monarquia.¹⁷⁶

lidad», a *Fundamentos medievales de los particularismos hispánicos. IX Congreso de Estudios Medievales (2003)*, 2005, p. 224-227.

171. Michel ZIMMERMANN, «Le concept de Marca Hispanica et l'importance de la frontière dans la formation de la Catalogne», a Philippe SÉNAC (ed.), *La marche supérieure d'Al-Andalus et l'Occident chrétien*, Madrid, Casa de Velázquez, i Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1988, p. 29-48.

172. Ramon d'ABADAL, *Dels visigots als catalans*, Barcelona, Edicions 62, 1986, p. 155-157.

173. Josep Maria SALRACH, *El procés de formació nacional de Catalunya: Segles VIII-IX*, vol. 1, Barcelona, Edicions 62, 1978, p. 27-120.

174. André BONNERY, «El Capcir i el Donasà. El marc històric», a *Catalunya romànica*, vol. 25, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, p. 213-214.

175. «És per tant incorrecte dir que 'Ifranj' és equivalent a 'catalans', encara que els inclouï, perquè abraça també tots els habitants dels territoris carolingis, sense precisions, si més no fins al segle X» (Mikel de EPALZA, «Descabellament polític i militar dels musulmans a terres catalanes (segles VIII-XI)», a *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, vol. 1, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1991-1992, p. 54.

176. No és gaire diferent en l'espai just al nord: «dans les années qui suivirent la mort de Charles le Chauve [877], les apparences d'autorité royale dans le Midi se dissipèrent rapidement» (Philippe WOLFF, «Le Midi franc et seigneurial», a Philippe WOLFF (ed.), *Histoire du Languedoc*, Tolosa de Llenguadoc, Privat, 2000, p. 131).

S'obre així un escenari introspectiu, amb comtes assentats físicament en uns comtats que ara —en el pas del segle IX al X— resten ben establitzats i assumits en l'articulació territorial entorn de la capital.¹⁷⁷ El titular troba la base del seu poder en Déu (*gratia Dei comes*), serà succeït pels seus descendents, assumeix la demarcació com a pròpia (*comitatus nostro*) i gestiona el *fiscus comitalis*, amb plena autoritat, cosa que li permet endegar polítiques de cessions i privatitzacions. El poder carolingi és el referent superior: les visites comtals a la cort reial se succeeixen fins al 952¹⁷⁸ i els diplomes regis per a protegir béns i drets es reiteren segurament fins al 986.¹⁷⁹ La fi de la dinastia carolíngia, el 987,¹⁸⁰ contribueix a sancionar una dinàmica que, el 1019, el comte Hug d'Empúries resumeix perfectament: «potestatem quam reges ibi pridem habuerint, iste Hugo comes ibi habebat».¹⁸¹ Així es percep externament, amb el comte de Barcelona tractat des de Còrdova, al segle X, com a sobirà.¹⁸²

Al llarg del segle X les cases comtals malden per afermar els respectius llinatges i patrimonis, establir el marc de relació amb les entitats veïnes —no mancant els enfrontaments limítrofs entre comtats—¹⁸³ i establir els equilibris interns, atesa la contundent senyorialització de la societat —els comtes tenen davant en vigorits *vicecomes et seniores*—,¹⁸⁴ que porta a greus tensions a mitjan segle.¹⁸⁵ La puixança dels llinatges

177. Flocel SABATÉ, «Els eixos articuladors del territori medieval català», a Flocel SABATÉ (dir.), *V Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya (Barcelona, 10 i 11 de desembre de 1999): L'estructuració territorial de Catalunya: Els eixos cohesionadors de l'espai*, Barcelona, L'Avenç, 2000, p. 51.

178. Ramon d'ABADAL, *Els primers comtes catalans*, 1980, p. 297-298.

179. José RIUS (ed.), *Cartulario de 'Sant Cugat' del Vallès*, vol. I, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945, p. 145-148.

180. Dominique BARTHÉLEMY, *Nouvelle histoire des Capétiens, 987-1214*, París, Seuil, 2012, p. 13-67.

181. Pierre de MARCA, *Marca Hispanica sive limes hispanicus*, París, 1688, col. 1014 (ed. facsímil: Barcelona, Base, 1998).

182. Juan VERNET, «El statu quo internacional de Barcelona en el siglo X», a Martin FORSTNER (ed.), *Festgabe für Hans-Rudolf Singer zum 65. Geburtstag am 6 April 1990 überreicht von seinen Freunden und Kollegen*, Frankfurt, Peter Lang, 1991, p. 515-516.

183. Albert BENET, *El procés d'independència de Catalunya (897-989)*, Sallent, Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, 1988, p. 20-40; Joan BLASI, *Els oblidats comtes de Cerdanya (798-1117)*, Sant Vicenç de Castellet, El Farell, 1999, p. 152.

184. José M. FONT, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. 1.1, Madrid, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 18.

185. Josep Maria SALRACH, «El comte Guifré de Besalú i la revolta de 957. Contribució a l'estudi de la noblesa catalana al segle X», a *II Assemblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú: Actes*, Olot, Amigos de Besalú y su Condado, 1973, p. 3-36; Ramon d'ABADAL, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, vol. 3/2, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1955, p. 385; Cebrià BARAUT, «Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* (la Seu d'Urgell), núm. 2 (1979), p. 98.

vescomtals i vicarials i de la jerarquia eclesiàstica es projecta sobre la franja fronterera, que ells ocupen transformant-la en una xarxa de castells termenats i atraient-hi pagesos que s'hi vincularan exactivament. El creixement agrari inherent¹⁸⁶ i l'estructuració castral sistemàtica¹⁸⁷ infonen una nova fesomia a l'antiga terra desorganitzada i la converteixen en base de sorgiment de renovats llinatges.¹⁸⁸

Precisament, l'expansió en el segle XI, ja no sobre terres buides, sinó a costa de la societat islàmica, transforma les terres noves en un espai força atractiu, on els drets i les rendes adquirits arrelen perennement sobre la població, incloent-hi l'acaparació jurisdiccional gràcies a les noves formes feudals.¹⁸⁹ Les convinences regularan¹⁹⁰ les corrues castlanes sorgides a cada tinença castral,¹⁹¹ alhora que també facilitaran l'articulació del poder a l'interior de cada comtat¹⁹² i l'acord amb què apaivagar les tensions coetànies entre comtats.¹⁹³ És el marc institucional que reflecteix la preeminència del titular de Barcelona, per bé que sense permetre-li cap ingerència en les altres entitats comtals.

Aquesta proximitat no deixa de ser un reflex d'una progressiva dinàmica convergent per part d'uns comtats abocats a unes circumstàncies ben similars. D'antuvi, es participa en el marc carolingi des del comú i reforçat bagatge cultural propi de la *Gotia*,¹⁹⁴ amb l'im-

portant ús del dret visigot¹⁹⁵ com a codi útil fins al segle XII.¹⁹⁶ Hom ha arribat a valorar que la vida als comtats respondria «més a un model de tradició hispano-gòtica que no pas carolingi».¹⁹⁷ Alhora, l'art i la llengua, per bé que allunyant-se del mite del tronc fundacional únic, perquè el primer parteix d'aportacions locals diverses,¹⁹⁸ i la segona, d'evolucions des del llatí que han mantingut trets regionals indelebles¹⁹⁹ o que resten en els substrats lingüístics,²⁰⁰ palesen evolucions socials concordants, que menaran vers un romànic similar²⁰¹ i una llengua comuna precatalana, ben singularitzada respecte de la cohesió lingüística entorn de l'occità que s'assoleix just al nord.²⁰² Es pot percebre, certament, una progressiva «sédimentation d'un espace cultural».²⁰³ L'evolució cultural i lingüística conjunta denota un tracte freqüent, coherent amb una evolució econòmica puixant, recolzada en l'expansió agrària, evidenciada en l'estesa de molins o la fabricació d'ènam metàl·lic i beneficiada per la posició comercial estratègica entre al-Àndalus meridional i l'Europa septentrional. Coherentment, se segueixen estratègies comunes vers l'exterior, tant en el veïnatge musulmà com en la recerca de nous pols de suport, com el contacte amb Roma,²⁰⁴ i els acords entre les cases comtals resten prou

que dans l'empire carolingien», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* (Sant Miquel de Cuixà, Codalet), núm. 23 (1992), p. 37.

195. Michel ZIMMERMANN, «L'usage du droit wisigothique en Catalogne du IX au XII siècle: Approche d'une signification culturelle», *Mélanges de la Casa de Velázquez* (Madrid), núm. 9 (1973), p. 233-281.

196. Aquilino IGLESIA, «Ley y costumbre en la Cataluña alto-medieval», a *El dret comú i Catalunya: Actes del V Simposi Internacional (Barcelona, 26-27 de maig de 1995)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1996, p. 220.

197. Frederic UDINA, «El llegat i la consciència romano-gòtica. El nom d'Hispania», a *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, vol. II, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras de Catalunya, 1991-1992, p. 195.

198. Xavier BARRAL, *Contre l'art roman?: Essai sur un passé réinventé*, París, Fayard, 2006, p. 102-104.

199. Antoni M. BADIA I MARGARIT, «L'Alt Urgell i el català occidental naixent», a Jordi BRUGUERA i Josep MASSOT (ed.), *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes: Andorra, 1-6 d'octubre de 1979*, Barcelona, Publicacions de l'Abadía de Montserrat, 1980, p. 349-377.

200. Xavier TERRADO, «Llengua, identitat i territori. La Ribagorça comtal», a Flocel SABATÉ, *L'edat mitjana: Món real i espai imaginat*, Catarroja, Barcelona, Afers, 2012, p. 71-78.

201. Eduard CARBONELL, «Algunes reflexions sobre l'arquitectura a Catalunya a l'entorn de l'any mil», a *Simposi Internacional d'Arquitectura a Catalunya: Segles IX, X i primera meitat de l'XI*, Girona, Universitat de Girona, 1994, p. 121-129.

202. Josep MORAN, «La llengua catalana en els seus orígens i en relació amb altres llengües de l'Europa carolíngia», a *Catalunya a l'època carolíngia: Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya, 1999, p. 129-130.

203. Michel ZIMMERMANN, *Écrire et lire en Catalogne (IXe-XIIe siècle)*, vol. II, Madrid, Casa de Velázquez, 2003, p. 619-832.

204. Ramon d'ABADAL, *Com Catalunya s'obrí al món mil anys enrera*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1988, p. 53-59.

186. Josep Maria SALRACH, «Défrichement et croissance agricole dans la Septimanie et le nord-est de la péninsule Ibérique», a *La croissance agricole du haut moyen âge: Chronologie, modalités, géographie: Dixièmes Journées Internationales d'Histoire*, 9, 10, 11 septembre 1988, Auch, Centre Culturel de l'Abbaye de Flaran, 1989, p. 132-151.

187. Flocel SABATÉ, «Occuper la frontière du nord-est péninsulaire (Xe-XIe siècles)», a Stéphane BOISSELLIER i Isabel Cristina FERREIRA (ed.), *Les territoires frontaliers entre chrétienté et islam, nouvelles approches: la territorialisation, de la guerre à la paix* (en premsa).

188. Flocel SABATÉ, «Estructura socio-econòmica de l'Anoia (segles X-XII)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), núm. 13 (1992), p. 176-203; Antoni VIRGILI, «El Penedès: un espai conquerit; un espai de conqueridors», a Roger BENITO (ed.), *De la Marca Hispànica a les terres de marca: el Penedès: XVII Jornades d'Estudis Penedesencs*, Vilafranca del Penedès, Institut d'Estudis Penedesencs, 2008, p. 9-24.

189. Flocel SABATÉ, «Frontera peninsular e identidad (siglos IX-XII)», a Esteban SARASA (coord.), *Las Cinco Villas aragonesas en la Europa de los siglos XII y XIII: De la frontera natural a las fronteras políticas y socioeconómicas (foralidad y municipalidad)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2007, p. 85-91.

190. Adam J. KOSTO, *Making agreements in medieval Catalonia: Power, order, and the written word, 1000-1200*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, p. 9-218.

191. Flocel SABATÉ, «La tenencia de castillos en la Cataluña medieval», a *Alcaidías y fortalezas en la España medieval*, 2006, p. 76-80.

192. Flocel SABATÉ, *La feudalización de la sociedad catalana*, 2007, p. 67-69.

193. Flocel SABATÉ, «El nacimiento de Cataluña. Mito y realidad», a *Fundamentos medievales de los particularismos hispánicos. IX Congreso de Estudios Medievales (2003)*, 2005, p. 236.

194. Michel ZIMMERMANN, «Les goths et l'influence gothi-

reflectits en el fet que el 39,39 % de les seves unions matrimonials s'han produït entre elles.²⁰⁵

La preeminència del comte de Barcelona parteix d'una posició òptima —regint tres entitats amb tres pròsperes seus episcopals: Barcelona, Girona i Vic—, una adient obertura a la frontera i totes les possibilitats marítimes. Per això, la progressiva cohesió social referma el pes vertebrador del titular i de la ciutat barcelonèsos. L'encapçalament de la campanya contra Mallorca, el 1113, i la percepció, per part pisana, de veure-hi el *catalanicus heros* o *catalanensis dux*, és prou indicativa.²⁰⁶ Al llarg d'aquest segle, el titular de Barcelona aglutina altres cases comtals (Besalú, Cerdanya-Berga, Rosselló, Pallars Jussà), condueix les conquestes sobre els dominis islàmics de Tortosa i Lleida, aferma la presència al nord dels Pirineus, cenyeix la corona reial aragonesa i endega l'endrega per racionalitzar i gestionar els drets i les rendes inherents.²⁰⁷ El secular recorregut precedent, amb un origen en diversos comtats, una expansió fronterera que ha afavorit la disgregació jurisdiccional i les cessions en exaccions i jurisdiccions inherents al desenvolupament feudal, imposa una realitat fragmentada i plural que el comte de Barcelona ha de respectar malgrat pretendre consolidar, al damunt, la seva preeminència. Aquesta cercarà els fonaments en les dues realitats que, coetàniament, han arrelat en el país: la feudalitat i la dinàmica urbana. Els valors que impregnen la primera («solidarities, faith, honor and shame»)²⁰⁸ es complementen amb els de la segona, d'on sorgeixen unes elits que invoquen una representativitat sobre collectius urbans solidaris i que, a partir de procedències ben diverses, esdevenen homes de negocis inversors que avancen ràpidament cap a la integració del lucre i el guany econòmic.²⁰⁹ L'Església, en aquest marc, millora el seu encaix social, des del context de reforma, que comporta una articulació jurídica renovada²¹⁰ i la introducció de canòniques i nous ordes,²¹¹ alhora que emblemàticament recupera la seu

metropolitana de Tarragona, trencant així la vinculació narbonesa, que es manté a Elna.²¹² Si, en general, el segle XII ja ha estat definit com una cruïlla en la qual se situarien «the origins of European government»,²¹³ a Catalunya s'assoleix una cohesió fruit de la confluència de dinàmiques socials i econòmiques prou diverses per deixar fronts febles que resten oberts a la disputa, començant per la gestió del poder.

En definitiva, la fallida de l'Imperi carolingi, en el segle IX, ha abocat a la independència de fet un conjunt de comtats que, compartint unes circumstàncies similars, han endegat una evolució damunt d'uns escenaris semblants que han facilitat, durant els segles X i XI, les aproximacions en els àmbits culturals, econòmics, socials i polítics, els quals han generat un entorn i una axiologia compartits per una població que conviu en un mateix espai físic i social. La cohesió així assolida és suficient per a ser percebuda externament. L'eclosió de Catalunya en el segle XII culmina el recorregut previ i el sanciona mitjançant la percepció interna i externa de la dinàmica de singularització social i espacial.²¹⁴ Les tensions i contradiccions inherents continuen evolucionant a partir del marc de vitalitat econòmica, de dinàmica social i de recerca d'equilibris de poder plasmat en el segle XII, cosa que aboca a les noves fórmules aglutinants que fructifiquen en els segles immediats.

4. LA NACIÓ CATALANA

A partir de la presència de *catalani* en el *Liber Maiorichinus* pisà de 1114 i el tardà corònim del país, Bernard Guenée comparava: «*Polonia y Catalonia* nacieron para designar Estados ya existentes. Por el contrario, *Francia* fue muy anterior al reino que acabo por calificarse».²¹⁵ Al marge dels matisos que hi caldrien, la frase

205. Flocel SABATÉ, «La noció d'Espanya en la Catalunya medieval», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), núm. 19 (1998), p. 382.

206. Jaume VIDAL, *Liber Maiorichinus: Text, traducció, notes i introducció*, 1976, p. 52.

207. Thomas Noël BISSON, *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*, Berkeley, Los Angeles, Londres, University of California Press, 1984, 2 v.

208. Thomas Noël BISSON, *Tormented voices: Power, crisis, and humanity in rural Catalonia, 1140-1200*, Londres, Cambridge, Harvard University Press, 1998, p. 120-138.

209. Flocel SABATÉ, *Història de Lleida: Alta edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2003, p. 335-366.

210. Santiago BUENO, «El concepte i la regulació canònica del patrimoni eclesiàstic a Catalunya entre els segles XII i XIV», a Aquilino IGLESIA (ed.), *El dret comú i Catalunya: Actes del X Simposi Internacional (Barcelona, 2-3 de juny de 2000): La superació d'una sistemàtica: el dret patrimonial*, Barcelona, Associació Catalana d'Història del Dret Jaume de Montjuïc, 2001, p. 140-150.

211. Flocel SABATÉ, «Església, religió i poder a l'edat mitjana»,

a *Església, societat i poder a les terres de parla catalana*, Valls, Cossetània, 2005, p. 26-31.

212. Lawrence McCRANK, «La restauración eclesiàstica y reconquista de la Cataluña del siglo XI: Ramon Berenguer I y la sede de Tarragona», *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), núm. 49-50 (1976), p. 2-3; Antoni PLADEVALL, *La metròpoli de Tarragona: Nou-cents anys de la seva restauració medieval*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 1991, p. 30-32.

213. Thomas Noël BISSON, *The crisis of the twelfth century: Power, lordship, and the origins of european government*, Princeton, Princeton University Press, 2009.

214. Manllevo els paràmetres de la geografia de la percepció: Yi-Fu TUAN, *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes, and values*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1974; Paul Y. VILLENEUVE, «Géographie de la perception et méthode dialectique», *Cahiers de Géographie de Québec* (Quebec), núm. 29/77 (1985), p. 241-260; Yi-Fu TUAN, «Environment, behaviour and thought», a Frederick W. BOAL i David N. LIVINGSTONE (ed.), *The behavioural environment: Essays in reflection, application, and re-evaluation*, Londres, Nova York, Routledge, 1989, p. 77-81.

215. Bernard GUENÉE, *Occidente durante los siglos XIV y XV: Los estados*, Barcelona, Labor, 1973, p. 58.

implica, rere cada corònim, la combinació d'un poder polític centralitzat i d'un col·lectiu conscientment singularitzat. Això ens remet a la percepció i assumpció d'una identitat col·lectiva, la qual, en tant que definiria un conjunt d'individus nascuts en un mateix indret, podem designar amb el terme *natio*, que fa referència a la generació compartida per naixement.²¹⁶ En aquest sentit, Léopold Genicot exposava que, a l'Europa del segle XIII, «la nación era, pues, un sentimiento naciente».²¹⁷

Els elements que configuren la nació formen part de la quotidianitat compartida per un grup proper, que així troba uns trets comuns. No es pot deixar d'esmentar Francesc Eiximenis, perquè en lloar la nació catalana en el segle XIV, es remet al fet que hi observa millors costums que no pas en nacions veïnes en aspectes tan quotidians com el menjar, el beure o el comportament a taula, tot conclouent que «la nació catalana era exempli de totes les altres gents cristianes en menjar honest e en temprat beure».²¹⁸ Nació i gentilici s'empren com a sinònims, amb els aspectes axiològics i culturals inherents, entre els quals sol destacar la llengua, raó per la qual sovint s'assimila «nació e llengua».²¹⁹

El 1369 el rei Pere el Cerimoniós es mostra indignat perquè la revolta sarda està liderada pel jutge d'Arborea Marià IV, l'educació del qual havia estat assumida pel rei Alfons el Benigne, qui el portà a Catalunya i el deixà a mans de «dos cavallers catalans e donà-los per maestres qui els nodrissen a les nostres maneres e lo mostressin servir lo senyor rei nostre pare e nós e amar la nostra nació».²²⁰ Per tant, el conjunt d'elements distintius configura *les nostres maneres* de ser i de fer, i, atès que aquests elements ens defineixen com a nació, la nació esdevé una entitat col·lectiva i abstracta que pot ser estimada. O pot ser odiada, per la part dels nostres competidors, tal com nosaltres odiarem la nació dels nostres enemics: la campanya de 1409 a Sardenya es fa per «aniquilar i abatere la detestable i fatua rebel·lió de la nació sarda».²²¹ Clarament les nacions competeixen

216. Natalia VEGA, *Estudio sintáctico-semántico de los verbos de nacimiento en el latín 'gigno', 'nascor' y 'orior'*, tesi de llicenciatura, Bogotá, Universidad Nacional de Colombia, 2007, p. 14.

217. Léopold GENICOT, *Europa en el siglo XIII*, Barcelona, Labor, 1976, p. 130.

218. Francesc EIXIMENIS, *Terç del crestià*, cap. 372, a *Lo crestià, selecció*, ed. a cura d'Albert G. Hauf, Barcelona, Edicions 62, 1983, p. 147-148.

219. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 398, f. 19v; Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, fons municipal B-VI, llibre 1, f. 103r.

220. Ricard ALBERT i Joan GASSIOT, *Parlaments a les Corts catalanes*, Barcelona, Barcino, 1928, p. 37-38; Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, vol. II, ed. a cura d'Agustí Alcoberro, Barcelona, Barcino, 1997, p. 138; FRANCISCO GIMENO, «Escribir, leer, reinar. La experiencia gráfico-textual de Pedro IV el Ceremonioso (1336-1387)», *Scriptura e Civiltà* (Florència), núm. XXII (1998), p. 215.

221. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 2220, f. 75r.

entre si. L'objectiu, com diu Ferran I el 1413, és que, amb la política desenvolupada, la «nostra nació ne serà amada, temuda e honrada».²²² En un concert de nacions, si el rei Alfons el Magnànim prossegueix una política exterior mediterrània que dificulta el comerç català, provocarà, segons li adverteixen els representants de la ciutat de Barcelona el 1422, que «los navilis e mercaderia diminueixen e los guanys e profits se'n porten altres nacions».²²³ Precisament, el bisbe Margarit, el 1471, explica la Guerra Civil que s'està cloent com a resultat de les enveges i venjances d'altres nacions, abans perjudicades per l'expansió de la nació catalana, de tal manera que «moltes d'elles dittes nacions nos fossen infestíssimes e exosses e en la nostra preclafra natio han volgut exercir les venjances de les injúries e dans que de la dita nostra preclara natio per lo passat havien rebuda».²²⁴ El plantejament és coherent amb el discurs que el mateix prelat havia efectuat davant les Corts el 1454, tot fent dels èxits de Catalunya un enfilall d'heroicitats de la nació catalana:

Aquesta és aquella benaventurada, gloriosa e fidelíssima nació de Catalunya, qui per lo passat era temuda per les terres e mars; aquella qui ab sa fe e valent espasa ha dilatat l'imperi e senyoria de la casa d'Aragó; aquella conquistadora de les illes Balears e regnes de Mallorca e de València, llançats los enemics de la fe cristiana, aquella Catalunya qui ha conquistades aquelles grans illes de Itàlia, Sicília e Sardenya, les quals los romans en llurs primeres batalles ab los cartaginesos tan trigaren conquistar e en les quals arbitraven estar gran e la major part de llur estat; aquella qui aquelles vestustíssima e famosíssima Atenes, d'on és exida tota elegància, eloqüència e doctrina dels grecs, e aquella Neopàtria, havia convertides en sa llengua catalana; aquella Catalunya qui diversos reis veïns de França e Espanya, e altres, ha tots fugats e perseguits e mesos a total extermini; aquella Catalunya qui sots lo rei en Pere, llavors regnant, s'és defesa contra tots los prínceps del món, cristians e moros, los quals tots li foren enemics. Per los quals e altres singulars mèrits, que comptar seria superfluitat, aquell bon rei en Martí, en la cort de Barcelona coronà la dita nació e li apropià per les sues singulars fidelitats aquell dit del psalmista: «Gloriosa dicta sunt de te, Catalonia».

Aquests esforços comporten una adhesió sentida per tots els membres de la nació, als quals fins i tot es pot demanar el vessament de sang, és a dir, posar en

222. Archives Départementales des Pyrénées-Orientales, 1B-209, plec 9, full solt sense numerar.

223. Damien COULON, *Barcelone et le grand commerce d'Orient au moyen âge: Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie-Palestine (ca. 1330 - ca. 1430)*, Madrid, Casa de Velázquez, i Barcelona, Institut Europeu de la Mediterrània, 2004, p. 61.

224. Francesc CARRERAS Y CANDI, *Pere Joan Ferrer: Militar y senyor del Maresme*, Barcelona, Imprempta La Renaixensa, 1892, p. 104.

perill la vida per fidelitat al sobirà i per engrandir la nació:

Ni es deu algú meravellar si aquesta dita fael nació, ultra totes altres, crida la conservació de sos privilegis, així com aquella qui els ha guanyat ab sa fidelíssima aspersió de sang e en aquesta sua immaculada fidelitat.²²⁵

En qualsevol cas, la nació té uns comportaments i uns sentiments col·lectius, que reclamen i han de rebre el suport dels seus membres. De fet, els èxits d'un dels seus membres han de ser compartits per tots, en coherència amb la solidaritat col·lectiva existent en tots els àmbits. Així ho exposa el rei Pere el 1357, arran que el dominic català Nicolau Rossell acaba de ser elevat a cardenal:

de la qual cosa és estada feta gran gràcia e fort assenyada a nós e a tota nostra nació, car jassia que y hagués cardenal d'Espanya, tota vegada era castellà, e de nostra nació jamás no n'i havia haüt tro ara, e com nos convenga que'l dit cardenal vaia en cort de Roma, de guisa que sia honor nostra e de la nostra nació». I en realitat s'espera d'ell una funció pràctica, perquè just en un moment de guerra amb Castella, cal tenir a Roma una veu pròpia: «per les grans messions que havem fetes e ns convé fer per rahó de la guerra.²²⁶

En l'anònima *Consueta del misteri de la gloriosa santa Àgata*, Quincia s'adreça a la santa i li pregunta: «digau, donzella, prestament / qui sou vós i de quina gent; jo vull saber la nació / i vostra condició».²²⁷ Tothom, doncs, té una condició familiar i pertany a una nació. Amb aquesta naturalitat, és coherent que en trobar-se en terra allunyada i sovint estranya, les agrupacions s'efectuïn a partir de l'afinitat de la nació de pertinença. És el que succeeix amb les agrupacions de professors i estudiants en estudis generals, que articulen, des dels moments inicials, nacions.²²⁸ Per això, al col·legi de Sant Climent, creat el 1363 pel cardenal Gil Álvarez de Albornoz a Bolonya per allotjar estudiants provinents dels regnes hispans, s'hi articula una específica «natio catalanorum».²²⁹ De manera molt més espectacular, l'expansió comercial va acompanyada, des del segle XIII, per l'establiment de consolats «dels catalans» o «de la nació catalana», designats per la ciutat de Bar-

celona segons l'aprovació reial de 1266 i 1268.²³⁰ Els *consules Cathalorum* a Ragusa, però, no només atenen els catalans. Reben explícitament competències sobre

omnes et singulos Cathalanos et alios subditos et naturales dicti domini Regis de dictis suis regonis et terris et insulis ad dicta civitatem Raguxii et eius territorium et districtum navigantes seu aplicantes aut appelantes aut in eis mercantes, negotiantes seu residentes.²³¹

Semblantment, el consolat de la *nació de catalans* a Màlaga s'ocupa de les qüestions de «mercaderes catalanes e mallorquines e valencianos», amb un predomini numèric d'aquests darrers,²³² igual que l'esmentada nació dels catalans a Bolonya acull estudiants de tota la Corona d'Aragó.²³³ L'assimilació era, de fet, força generalitzada: els defensors de Benet XIII a Avinyó el 1408 eren vistos com a «catalanos»,²³⁴ el pontificat del valencià Calixt III era descrit com a «regnano chatalani»²³⁵ i, popularment, «*Catalani* erano detti allora quanti priveniano dal regno iberico (Aragona, Catalogna, Valenza, Baleari)».²³⁶ Aquesta globalització té a veure amb el prestigi i la preeminència inicialment concedits als catalans, en concordança amb el seu volum més gran i lideratge, com es manifesta a Sardenya o a Sicília, que assimilen com a *cosa catalana* tot el que forma part de la mateixa cultura.²³⁷ Alhora, l'ús de la mateixa parla

230. M. Teresa FERRER, «El Consolat de Mar i els Consolats d'Ultramar, instruments i manifestació de l'expansió del comerç català», a M. Teresa FERRER i MALLOL i DAMIEN COULON, *L'expansió catalana a la Mediterrània a la baixa edat mitjana*, Barcelona, Consell Superior d'Investigacions Científiques, 1999, p. 67-71.

231. Nenad FEJIC, Шланци у дубровнику у средњем веку, Belgrad, Просвета, p. 207.

232. José María RUIZ, «El consulado catalán de Málaga en época de los Reyes Católicos», *En la España Medieval* (Madrid), núm. 10 (1987), p. 423-433.

233. Pascual TAMBURRI, «España en la Universidad de Bolonia: vida académica y comunidad nacional (siglos XIII-XIV)», *Espacio, Tiempo y Forma. Serie III. Historia Medieval* (Madrid), núm. 10 (1997), p. 295-299.

234. Francisco de MOIXÓ, «La coyuntura económica catalano-aragonesa y el repliegue de Benedicto XIII de Porto Venere a Port Vendres (1403-1408)», a *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià: Barcelona-Peníscola, 19-21 d'abril de 1979*, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1986, p. 119.

235. Eugenio DUPRÉ-THESSEIDER, «La política italiana di Alfonso il Magnanimo», a *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. 1, Palma, Diputación Provincial de Mallorca, 1955, p. 234.

236. Vincenzo d'ALESSANDRO, «Spazio geografico e morfologie sociali nella Sicilia del basso Medioevo», a Marco TANGHERONI (ed.), *Commercio, finanza, funzione pubblica: Stranieri in Sicilia e in Sardegna nei secoli XIII-XV*, Nàpols, GISEM Liguori, 1989, p. 7.

237. Amadeo SERRA, «È cosa catalana.» La Gran Sala de Castelnuovo en el contexto mediterráneo, a Guido D'AGOSTINO i Giulia BUFFARDI (ed.), *XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona: Celebrazioni alfonsine*, vol. 1, Nàpols, Paparo, Comune di Napoli, 2000, p. 1787-1799.

225. Ricard ALBERT i Joan GASSIOT, *Parlaments a les Corts catalanes*, 1928, p. 209 i 212.

226. Antoni RUBIÓ y LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908, p. 181 (ed. facsímil: 2000).

227. «Consueta del misteri de la gloriosa santa Àgata», a Josep MASSOT (ed.), *Teatre medieval i del Renaixement*, Barcelona, Edicions 62, La Caixa, 1983, p. 97.

228. María del Pilar RÁBADE, *Las universidades en la edad media*, Madrid, Arco/Libros, 1996, p. 28.

229. Pascual TAMBURRI, «España en la Universidad de Bolonia: vida académica y comunidad nacional (siglos XIII-XIV)», *Espacio, Tiempo y Forma. Serie III. Historia Medieval* (Madrid), núm. 10 (1997), p. 295-299.

contribueix a assimilar com a catalans els qui empen una llengua idèntica²³⁸ i a diferenciar-los dels aragonesos, que, tot i formar part de la Corona d'Aragó i ser assistits pels mateixos consolats, s'expressen amb una altra llengua.²³⁹

En realitat, l'assistència a afins forma part de totes les representacions nacionals: la nació dels castellans a Mallorca²⁴⁰ assisteix qualsevol «mercader castellà o portogalès o altre generació d'Espanya».²⁴¹ De fet, als estudis generals, els professors i estudiants s'acullen en les nacions ja existents, com a París, amb l'articulació en quatre nacions: la francesa, la picarda, la normanda i l'anglesa o alemanya.²⁴² El 1416, en el Concili de Constança la nació espanyola encabia portuguesos, castellans i els membres de la Corona d'Aragó, inclosos sards i sicilians, i la protesta castellana per aquesta situació sols s'activà quan sorgiren importants discrepàncies internes sobre les posicions a adoptar davant del cisma de l'Església.²⁴³ Això desfigura les traces identitàries. Els mateixos consolats, en oferir els serveis que els són propis, van identificant el terme *nació* amb la pròpia agrupació. Al consolat de la nació dels catalans existent a Bruges des de 1320 i traslladat a Anvers el 1527,²⁴⁴ en aquesta darrera data «lo consol y mercadés de nostra nassió» han de considerar com actuen enfront de qui «avia fet contra la nassió den voller rompre los privilegis de la dita nassió», i arriben a preveure que l'inculpat «fos banit de la dita nassió»; amb aquest darrer terme sols entenen la pròpia agrupació, com també succeeix quan es preveu que «en l'església del Carme de la present villa d'Anvés faga de dir cada dilluns una misa cantada de rèquiem per les ànimes difuntes dels nostres antipasats q.aquesta nassió an fundada e per totes les altres venides».²⁴⁵

238. Coral CUADRADA, «Oci i diversió a les societats preindustrials: l'exemple català a la baixa edat mitjana», a *XI Jornades d'Estudis Històrics Locals: Espai i temps d'oci a la història* (Palma, 1992), Palma, Govern Balear, 1993, p. 323.

239. Nenad FEJIC, Шланци у дубровнику у средњем веку, p. 114-276.

240. Pau CATEURA, «El consulado medieval de Castilla en el reino de Mallorca», a *Actas del II Congreso de Historia de Andalucía (Córdoba, 1991)*, Còrdova, Junta de Andalucía. Consejería de Cultura y Medio Ambiente, Obra Social y Cultural Cajasur, 1994, p. 289-296.

241. István SZÁSZDI LEÓN-BORJA, «Sobre el consulado castellano de Mallorca en la Baja Edad Media», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* (Alacant), núm. 10 (1994-1995), p. 218.

242. Jean-Philippe GENET, *La mutation de l'éducation et de la culture médiévales*, vol. I, París, Seli Arslan, 1999, p. 216-217.

243. A. F. C. RYDER, *Alfonso el Magnánimo, rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1396-1458)*, València, Alfons el Magnànim, Generalitat Valenciana, 1992, p. 80-81.

244. Pablo DESPORTES, «El consulado catalán de Brujas (1330-1488)», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), núm. 14-15, fasc. 1 (1999), p. 375-381.

245. Antonio PAZ Y MELIÀ, *Serie de los más importantes documentos del Archivo y Biblioteca del Excmo. Señor Duque de Medina-*

La malleabilitat del terme no deixa de remetre's a la identitat sentida i compartida. Així, el terme *nació* manté tota la vigència per a designar collectius cohesionats al marge del corresponent poder polític. És el que s'aprecia davant les Corts el 1454, quan el bisbe Margarit, en situar en la llarga absència del rei, que des de 1432 romania a Itàlia,²⁴⁶ la causa de la irresolució dels mals que s'estan patint, exposa que «jau la dita nació catalana, quasi vídua, e plora la sua desolació ensemps ab Jeremie profeta, e espera algú qui l'aconsol», i tot seguit simula adreçar-se al monarca per a dir-li: «e creu, senyor, aquesta quasi vídua nació de Catalunya que per la sua innada fidelitat meresca de vostra majestat e de tot altre senyor ésser ben tractada».²⁴⁷ El símil de la nació com un cos, amb sentiments i tot, palesa una unitat en si mateixa, sense necessitat del rei, més enllà de convocar-lo a participar en l'objectiu comú d'afavorir la nació, bo i més quan sota un mateix sobirà solen conviure diverses nacions.²⁴⁸ Aquest és també el cas de la Corona d'Aragó cismarina, que Pere Miquel Carbonell veu composta per «lo rey e nostra nació aragonesa, valenciana e catalana».²⁴⁹ La nació, en definitiva, expressa la cohesió d'uns trets, sobretot culturals i axiològics, que singularitzen una collectivitat, tal com en té consciència ella mateixa i es percep exteriorment. En deriva una identitat que es pretén perenne i que motiva l'adhesió conscient dels seus membres, en concordància amb la dinàmica coetània a Europa: «viene intrapreso il tentativo di saturare eticamente ed emozionalmente l'idea di nazione, cioè di collegare con la nazione vincole de fedeltà morali o giuridici».²⁵⁰ Pot ser plantejat, en aquest sentit, com un terme internament aglutinador, que diferencia entre nació i poder polític però que congrega ambdós per assolir objectius similars, com coetàniament, per exemple, succeeix a Alemanya.²⁵¹ En coherència, els membres de la nació, quan s'encarin amb el sobirà, cercaran altres referents com a aglutinants. Per això, no es presentaran en nom de la nació, sinó del sòl que la conté: la terra.²⁵²

celi, 2ª Serie bibliográfica, Madrid, Imprenta de Blas, 1922, p. 483 i 481.

246. A. F. C. RYDER, *Alfonso el Magnánimo, rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1396-1458)*, 1992, p. 230-231.

247. Ricard ALBERT i Joan GASSIOT, *Parlaments a les Corts catalanes*, 1928, p. 211-212.

248. Gisela NAEGLE, «Diversité linguistique, identités et mythe de l'Empire à la fin du moyen âge», *Revue Française d'Histoire des Idées Politiques* (París), núm. 36/2 (2012), p. 264-267.

249. Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, vol. II, 1997, p. 170.

250. Dieter MERTENS, *Il pensiero politico medievale*, Bolonya, Il Mulino, 1999, p. 129.

251. Caspar HIRSCHI, *The origins of nationalism: An alternative history from Ancient Rome to Early Modern Germany*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, p. 167-169.

252. Flocel SABATÉ, «L'idéal politique et la nation catalane: la terre, le roi et le mythe des origines», a Jean-Philippe GENET, *La légitimité implicite*, París, Publications de la Sorbonne (en premsa).

5. ARTICULACIÓ POLÍTICA DE LA NACIÓ:

LA TERRA CATALANA

Terra designa espais físicament homogenis, i per això és usualment emprat per a referir-se, tant en el segle XIII com en el XIV, a entitats tradicionals («in terrae Rossilinis, Vallespirii, Ceritanie et Confluentum») ²⁵³ o de creació recent («procurador general de la terra del Marquesat»), ²⁵⁴ emprant-se per a identificar els dominis d'un baró («en la terra del noble en Pere de Ffonoyllet») ²⁵⁵ o per a descriure qualsevol fet succeït en «la seva terra». ²⁵⁶ Conseqüentment, també es parlarà de «la terra del rei». ²⁵⁷ Tanmateix, si el rei, recolzat en els seus juristes romanistes que teoritzen en ell la «general jurisdicció que ha en son regne», ²⁵⁸ vol consolidar un poder sobre el conjunt del país, ha d'imposar que la seva terra sigui tot Catalunya, tal com clarament Jaume II proclama el 1298: «omnibus hominibus totius Regni sunt terri domini regis». ²⁵⁹ Aquesta identificació és summament generalitzada, perquè, de la mateixa manera que els enemics del sobirà «minabant ingredi in terram domini regis», ²⁶⁰ hom es pot referir a la «terra regis Francie», ²⁶¹ la «tierra del Rey de Castilla» ²⁶² o el que succeeix «in terra Regis Granate». ²⁶³

Si es produeix una invasió, els enemics «dampnifiquen la terra», ²⁶⁴ procedint «en gran dampnatge de la terra». ²⁶⁵ Corresponentment, caldrà defensar-la amb «les hosts de la terra», ²⁶⁶ i amb aquestes protegir tot el que el mateix espai pot contenir, com són els «moltons de la terra», ²⁶⁷ «bones carns primals e de la terra» ²⁶⁸ o la

«lana de la terra». ²⁶⁹ La terra, doncs, encabeix els seus productes, la seva gent i, per tant, pot entendre's com una entitat en si mateixa, i en el seu conjunt. Un esclau amb el corresponent permís per a circular podrà «anar per la terra», ²⁷⁰ per exemple. Atesa la definició pròpia de la terra, es pot plantejar clarament una dualitat respecte del rei. Amb naturalitat ho fa la ciutat de Lleida el 1390 quan procura prevenir una possible invasió per part de les companyies del nord dels Pirineus ²⁷¹ «per bon profit e utilitat del senyor rey e de la terra». ²⁷² En realitat, els interessos d'ambdós poden no coincidir: el 1396 el govern de València escriu al rei queixant-se que en les exigències fiscals no queda clar «quan la terra n.és calumniada e quant ne ve a profit de vos, senyor». ²⁷³ Conseqüentment, els puixants governs municipals poden encarar-se amb el monarca per raó de les seves exigències fiscals tot invocant, com a raó per a l'oposició, el bé de la terra, és a dir, «per la gran pobresa que és en la terra», segons diu el govern de Tàrraga el 1361. ²⁷⁴ El 1336, el govern de Girona, preocupat perquè la fragmentació jurisdiccional trenca l'homogeneïtat de la jurisdicció en què actuen els oficials judicials i, conseqüentment, danya els interessos de la ciutat sobre l'entorn, adverteix al rei que si consent per més temps aquesta situació, «tota aquesta terra seria perjudicada». ²⁷⁵

Els qui parlen en nom de la terra poden institucionalitzar la seva veu, identificada amb la mateixa terra. Així s'assumeix en diferents grans jurisdiccions nobiliàries. La coordinació dels ens locals per a respondre col·lectivament a les demandes del corresponent senyor o, corollàriament, elevar-li demandes, com paradigmàticament es viu al comtat d'Urgell, ²⁷⁶ s'institucionalitza en algunes entitats, donant veu als estaments sota un clar perfil municipalista i estabilitzant així la interlocució amb el corresponent senyor sota la invocació de la terra, ja sigui el Consell de la Terra a les muntanyes de Prades ²⁷⁷ o la Vista General

253. Archives Départementales des Pyrénées-Orientales, 1B-10, pergami 1271.

254. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 2219, f. 62v.

255. Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, I.1.2.1, lligall 1, llibre 2, f. 98v.

256. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 363, f. 30v.

257. Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa, fons del veguer, llibre 3, sense numerar.

258. Pere ALBERT, «Commemoracions», a *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*, Barcelona, Barcino, 1933, coll. «Els Nostres Clàssics», núm. 43-44, p. 185.

259. Arxiu de la Corona d'Aragó, Monacals-Hisenda, reg. 892, f. 41r.

260. Archives Départementales des Pyrénées-Orientales, 1B-172, f. 3r.

261. Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa, fons del veguer, llibre 3, sense numerar.

262. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 14, f. 93r.

263. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 236, f. 70r.

264. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Comú I, 26.

265. Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, I.1.2.1, lligall 7, llibre 1, f. 51v.

266. Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, I.1.2.1, lligall 2, llibre 1, f. 6v.

267. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 460, f. 7r.

268. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 398, f. 44r.

269. Archives Départementales des Pyrénées-Orientales, 1B-367, f. 34v.

270. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, fons municipal, B-I, llibre 18, f. 14r.

271. Flocel SABATÉ, «Companyies estranyes d'armes qui eren entrades en lo Principat», a *Catalunya, seconde moitié du XIV^e siècle* (en premsa).

272. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 403, full solt entre 6v i 7r.

273. Josep Maria ROCA, «Memorial de greuges que'ls missatgers de la ciutat de València presentaren al rey Johan I d'Aragó», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), vol. 11, núm. 79-80 (1924), p. 76.

274. Arxiu Comarcal de l'Urgell, fons municipal de Tàrraga, llibre del consell 3, f. 6r.

275. Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, I, 1.2.1, lligall 1, llibre 2, f. 51v.

276. Flocel SABATÉ, *El territori del comtat d'Urgell* (en premsa).

277. Torrell de REUS i Ignasi PLANAS, *Llibre de Prades*, Prades, Ajuntament de la Vila Comtal de Prades, 1982, p. 78.

de la Terra a les anomenades *terres del marquesat de Camarasa*.²⁷⁸

No és d'estranyar, doncs, que els qui negociïn amb el monarca no sols invoquin la preocupació per la terra, sinó que, alhora, n'assumeixin la representació i la identificació. Es tracta d'uns nobles i barons que han consolidat els seus drets jurisdiccionals —ben blindats des de 1283—²⁷⁹ i d'uns governs municipals que representen unes viles i ciutats les elits de les quals han entrelligat socialment i econòmicament unes regions de radi d'extensió directament proporcional a la puixança urbana.²⁸⁰ Les febles bases jurisdiccionals i exactives sobre les quals se sustenta la dinastia barcelonesa que al segle XII pretén regir tot Catalunya aboquen a un segle XIII en què es combinen la puixança econòmica urbana i les tensions entorn del poder, incloent-hi cinc grans deseiximents contra Jaume I i Pere el Gran.²⁸¹ Els esforços dels monarques per a afermar institucionalment el seu poder, especialment entre les dues dècades anteriors i les dues dècades posteriors al tombant del segle XIII al XIV, s'estimben davant dels reptes que ha d'afrontar la monarquia al llarg del segle XIV.²⁸² El monarca fracassa en els intents per a assentar les bases d'un sistema de tributació estable,²⁸³ i les necessitats de numerari menen, per una banda, a una cessió de patrimoni a carta de gràcia que redueix la presència de la jurisdicció reial a percentatges gairebé inoperatius: el 1392 només el 13,43 % del territori i el 22,17 % de la població estaven sota òrbita reial; la resta és un mosaic jurisdiccionals, que escapa a les mans règies.²⁸⁴ I, per altra banda i al mateix temps, porten el rei a dependre dels subsidis extraordinaris que han d'atorgar els estaments.²⁸⁵ Això mena a greus endeutaments per part

dels ens municipals oferents, cosa que és assumida rere les negociacions que conduiran a l'acceptació per part del rei de diverses demandes i garanties.²⁸⁶

Aquesta situació cada cop més clivellada, amb un monarca feble i dependent dels estaments, marca l'escenari català dins del context del poder baixmedieval, que es basa en l'acord o pacte assolit entre els detentors del poder, que s'institucionalitza a tot Europa sota la imatge dels sobirans reunits amb els estaments en el parlament.²⁸⁷ La representativitat invocada pels participants, saludada com la gran aportació del sistema polític medieval,²⁸⁸ comporta que els estaments no sols parlin en nom de si mateixos, sinó del conjunt de la terra. La dualitat està servida: «la terra davant del monarca».²⁸⁹ Cadascun dels elements d'aquest binomi cercarà els discursos de fonamentació dins de les idees que circulen per tot Europa, amb les quals sostenir la primacia del príncep,²⁹⁰ o amb les quals defensar que la base de la societat i de tota la legitimitat política se sustenta en el col·lectiu social,²⁹¹ de la qual cosa deriva una exigència de participació en la gestió del govern.²⁹² Però en qualsevol cas, el pacte s'assolirà a partir de les respectives forces amb les quals s'arriba a l'acord, és a dir, de la feblesa del monarca i de la puixança dels estaments.

Entre aquests, nobles i barons esguarden amb mal·fiança la puixança municipal. En les Corts de Perpinyà de 1350-1351, en nom dels cavallers de la vegueria de Barcelona i del Vallès, Berenguer de Santvicenç adverteix al rei que «per semblants empeniments e ontas

Pau CATEURA (coord.), *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa: XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1998, p. 67-84.

286. Manuel SÁNCHEZ i Pere ORTÍ (ed.), *Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: els capítols del donatiu (1288-1384)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 1997.

287. Bertie WILKINSON, *The creation of medieval parliaments*, Nova York, Wiley, 1972.

288. «The idea of representation in the political sense was not prominent, though it existed in the Ancient World, but as a fundamental political principle it is a gift of a Middle Ages to ourselves» (Henry John RANDALL, *The creative centuries: A study in historical development*, Londres, Nova York, Toronto, Longman Green, 1947, p. 248).

289. Oriol OLEART, «La terra davant del monarca. Una contribució per a una tipologia de l'assemblea estamental catalana», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 25, fasc. 2 (1995), p. 593-615.

290. Jacques KRYNEN, «Droit romain et état monarchique. A propos du cas français», a Joël BLANCHARD (ed.), *Représentation, pouvoir et royauté à la fin du moyen âge*, París, Picard, 1995, p. 13-23.

291. Igor MINEO, «Cose in comune e bene comune. L'ideologia della comunità in Italia nel tardo medioevo», a Andrea GAMBERINI et al., *The languages of political society: Western Europe, 14th-17th Centuries*, Roma, Viella, 2011, p. 39-67.

292. Diego QUAGLIONI, «La souveraineté partagé au moyen âge», a Marie GAILLE-NIKODIMOV (ed.), *Le Gouvernement mixte. De l'idéal politique au monstre constitutionnel en Europe (XIIIe-XVIIIe siècle)*, Saint-Étienne, Publications de l'Université de Saint-Étienne Jean Monnet, 2005, p. 15-24.

278. Dolors DOMINGO, *Una frontera interior: Montgai i Butsènit a l'edat mitjana*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2014, p. 126-154.

279. José Luis MARTÍN, *Economía y sociedad en los reinos hispánicos de la baja edad media*, vol. II, Barcelona, El Albir, 1983, p. 242-253.

280. Flocel SABATÉ, «Ejes vertebradores de la oligarquía urbana de Cataluña», *Revista d'Història Medieval* (València), núm. 9 (1998), p. 127-150.

281. Flocel SABATÉ, «Poder i territori durant el regnat de Jaume I. Catalunya i Aragó», a M. Teresa FERRER, *Jaume I: Comemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, p. 62-80.

282. Flocel SABATÉ, «L'augment de l'exigència fiscal en els municipis catalans al segle XIV: elements de pressió i de resposta», a Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (cur.), *Colloqui Corona, municipis i fiscalitat a la baixa edat mitjana*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, s. a., p. 423-426.

283. Manuel SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Vic, Eumo, i Girona, Universitat de Girona, 1995, p. 49-118.

284. Flocel SABATÉ, «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 25, fasc. 2 (1995), p. 632-633.

285. Manuel SÁNCHEZ, «1289/92 y 1342/44: dos fechas cruciales en la evolución de la fiscalidad real y urbana en Cataluña», a

sien vengudes totes les comunes que vuy són en lo món». ²⁹³ S'està referint a les greus conseqüències derivades del recurs a la força emprat per les viles i ciutats contra jurisdiccions alienes, pràctica, però, que encara s'accentuarà a finals del segle XIV i més en el següent, i que posarà així en relleu la força armada que els governs municipals són capaços de mobilitzar per imposar la seva homogeneïtzació jurisdiccional sense gaires miraments envers les jurisdiccions alienes. ²⁹⁴ Per la seva part, nobles i barons poden imposar al sobirà el reconeixement del seu ple dret i capacitat per a no sols gaudir de rendes i jurisdiccions, sinó per a exercir plenament en els seus dominis el *regiment de gent*; ²⁹⁵ però, més enllà d'aquest reconeixement, no generen un discurs global sobre el país, alternatiu al del monarca, com sí que són capaços de promoure els homes de viles i ciutats. ²⁹⁶

Certament, la doctrina generada a partir del segle XIII, que explica, com fa Marsili de Pàdua, que la font del poder «est le peuple, qui par délégation le transmet à l'empereur», ²⁹⁷ i que, per tant, seguint ara amb Baldo degli Ubaldi, el *populus liber*, si així ho considera, pot fins i tot no reconèixer cap domini superior a la pròpia ciutat, ²⁹⁸ troba un receptacle molt adient en els corrents espiritualistes coetanis, sobretot de la mà dels mateixos franciscans que estan integrant l'economia de mercat en l'ètica cristiana urbana. ²⁹⁹ La gran incidència dels corrents franciscans espiritualistes a Catalunya, ³⁰⁰ participant de «l'élaboration d'une ecclésiologie contractuelle», coherent amb «la politique théologique du contrat», ³⁰¹ estableix un marc ideolò-

gic de fàcil encaix amb el coetani context de la puixant societat urbana. ³⁰² Aquesta, alhora, està interioritzant una adaptació específica de la noció de bé comú ³⁰³ que coetàniament empelta els diferents nivells de la teoria ³⁰⁴ i la pràctica ³⁰⁵ polítiques, i s'emmiralla en els models idealitzats comuns alemanys i sobretot italians. ³⁰⁶ Precisament, l'autor de més ressò tant a la cort ³⁰⁷ com a la societat burgesa, ³⁰⁸ Francesc Eiximenis, explica que la mateixa comunitat és la base del poder, i és aquesta qui escull el governant i hi estableix els pactes corresponents en funció dels propis interessos:

Nota que com cascuna comunitat per son bon estatment e per son millor viure elegís viure sots senyoria, que cascun pot presumir que cascuna comunitat féu ab sa pròpia senyoria patis e convencions profitosos e honorables per si matexa principalment, e après per aquell o per aquells a qui donà la potestat de son regiment. Assò appar per tal car la comunitat no alagí senyoria per amor del regidor, mas elegí regidor per amor de si matexa. ³⁰⁹

Coherent, doncs, amb la puixança de les viles i ciutats, i amb la capacitat de generar un discurs justificatiu adient, es produeix una conducció municipalista de la terra. La seva preocupació pel govern del país arriba a incidir en el moll de l'os del regiment monàrquic: la successió. En morir Joan I sobtadament el 1396, el possible dubte respecte de si ha de ser succeït per la seva filla Joana, casada amb el poderós comte de Foix i vescomte de Bearn i Castellbò, o pel seu germà Martí, coregent a Sicília, no es produeix, perquè els governants de la ciutat de Barcelona s'apressen a conduir els

293. Cortes de Catalunya, vol. I.2, Madrid, Real Academia de la Historia, 1896, p. 444.

294. Flocel SABATÉ, *El sometent a la Catalunya medieval*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2007, p. 69-132.

295. José Àngel SESMA, «La nobleza bajomedieval y la formación del estado moderno en la Corona de Aragón», a *La nobleza peninsular en la edad media*, Àvila, Fundación Sánchez-Albornoz, 1999, p. 373.

296. Flocel SABATÉ, «États et alliances dans la Catalogne du bas moyen-âge», a *Du contrat d'alliance au contrat politique: Cultures et sociétés politiques dans la péninsule Ibérique à la fin du moyen âge*, 2007, p. 308-355.

297. Jeannine QUILLET, *La philosophie politique du Songe du Vergier (1378): Sources doctrinales*, París, J. Vrin, 1977, p. 52.

298. Joseph CANNING, *The political thought of Baldus de Ubaldis*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, p. 96-97.

299. Giacomo TODESCHINI, «Ordini mendicanti e linguaggio etico-politico», a *Etica e politica: Le teorie dei frati mendicanti nel due e trecento*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1999, p. 3-27.

300. Martin AURELL, «Eschatologie, spiritualité et politique dans la confédération catalano-aragonaise (1282-1412)», a *Actes du 27e Colloque de Fanjeaux*, Fanjeaux, Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale, Université de Poitiers, p. 191-235.

301. Alain BOUREAU, «Pierre de Jean Olivi et l'émergence d'une théorie contractuelle de la royauté au XIIIe siècle», a Joël BLANCHARD (ed.), *Représentation, pouvoir et royauté à la fin du moyen âge*, París, Picard, 1995, p. 174-175.

302. Flocel SABATÉ, «Municipio y monarquía en la Cataluña bajomedieval», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* (Alacant), núm. 13 (2000-2002), p. 261-281.

303. Flocel SABATÉ, «Expressões da representatividade social na Catalunya tardomedieval», a Fátima Regina FERNANDES, *Identidades e fronteiras no medioevo ibérico*, Curitiba, Juruá, 2013, p. 55-58.

304. M. S. KEMPSHALL, *The common good in late medieval political thought*, Oxford, Clarendon, 1999.

305. Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Anne-Laure van BRUAENE (ed.), *De bono communi: The discourse and practice of the common good in the european city (13th-16th c.)*, Turnhout, Brepols, 2010.

306. Flocel SABATÉ, «La civiltà comunale del medioevo nella storiografia spagnola», a Andrea ZORZI, *La civiltà comunale italiana nella storiografia internazionale*, Florència, Firenze University Press, 2009, p. 120-121.

307. Paolo EVANGELISTI, «Credere nel mercato, credere nella res publica: La comunitat catalano-aragonesa nelle proposte e nell'azione politica di un esponente del francescanesimo mediterraneo: Francesc Eiximenis», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 33, fasc. 1 (2003), p. 74.

308. Josep HERNANDO, «Obres de Francesc Eiximenis en biblioteques privades de la Barcelona del segle XV», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 26 (2007), p. 390-392.

309. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del crestià*, cap. 156, a *Dotzè llibre del crestià I.1*, ed. a cura de Xavier Renedo, Girona, Universitat de Girona, Diputació de Girona, 2005, p. 338.

estaments vers l'infant Martí.³¹⁰ S'adrecen immediatament a l'esposa de l'infant Martí per tal que assumeixi la lloctinència i es deixi assessorar «en la conservació e bon estament de la terra»,³¹¹ tot constituint un consell per tal d'adoptar «provisions que'ls parega esser profitoses en defensió e conservació de la terra». En la seva convicció de representar i de ser la terra, diversos representants municipals, nobiliaris i eclesiàstics fan constar, just abans de procedir-se a llegir el testament del difunt, que si aquest anava en un sentit diferent a l'escollit «no consentian ans hi dissentien expressament».³¹²

Quan arriba la mort al rei Martí sense descendent directe legítim, el 1410, els estaments tornen a acaparar la solució successòria, la qual, a causa del distanciament institucional entre els territoris de la Corona i la introspecció de les respectives problemàtiques socials, genera una crisi que no es clourà fins dos anys després mitjançant l'anomenat Compromís de Casp.³¹³ Al marge del candidat que en surt triomfant,³¹⁴ ha quedat clar, com descriurà Pere Tomic, «que fou lo XI Rey de Aragó e Comte de Barçelona elegit per la terra».³¹⁵

Més endavant, regnant el secundogènit de l'escollit a Casp, Joan II, es pateixen tensions «entre lo senyor rey e la terra», les quals es tractaran d'arranjar mitjançant l'establiment d'una «concòrdia del senyor rey ab la terra».³¹⁶ Aquest acord, signat el 1461 a Vilafranca del Penedès,³¹⁷ serà l'any següent incomplet pel monarca, raó per la qual els representants de la terra, davant de la contumàcia del rei i evidenciant que la sobirania els pertany, el destitueixen, cosa que, com que no és acceptada per l'afectat, mena a una Guerra Civil,

310. Flocel SABATÉ, «Regnat de Martí I. El govern del territori i els bàndols», a M. Teresa FERRER (ed.), *Martí l'Humà: El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (en premsa).

311. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, fons municipal B-I, llibre 27, f. 29r.

312. *Cortes de Catalunya*, vol. iv, Madrid, Real Academia de la Historia, 1901, p. 257 i 262.

313. Flocel SABATÉ, «Per què hi va haver un Compromís de Casp?», a Ricard BELLVESER (dir.), *Els valencians en el Compromís de Casp i en el Cisma d'Occident*, València, Diputació de València. Institució Alfons el Magnànim, 2013, p. 45-119.

314. Flocel SABATÉ, «El Compromís de Casp», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. i, Barcelona, Edicions 62, 2007, p. 287-304.

315. Pere TOMIC, *Històries e conquestes dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona*, 1990, p. 261.

316. Josep Maria SANS (dir.), *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. 1, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència, 1994, p. 163.

317. François FORONDA, «Emoción, contrato y constitución. Aproximación a los intentos (pre)constitucionalistas en la Europa de los años 1460 (Sentencia de Medina del Campo, Concordia de Vilafranca del Penedès y Tratado de Saint-Maur-des-Fossés)», a Flocel SABATÉ (ed.), *Por política, terror social*, Lleida, Pagès, 2013, p. 211-219.

que concita les tibantors socials existents.³¹⁸ En plena contesa, el 1466, l'escollit pels estaments com a rei, «lo senyor Rey en Pere Quart»,³¹⁹ mor després de designar testamentàriament com a successor el fill de la seva germana, el príncep Joan de Portugal,³²⁰ decisió que és corregida pels representants estamentals, els quals «elegiren en rey d'Aragó e comte de Barchinona lo illustríssimo senyor en Renat, rey de Sicília e comte de Prohença»,³²¹ evidenciant, així, que la sobirania no està en el monarca sinó en la terra.

Tot i que, rere la invocació de la terra, hi bateguen uns interessos oligàrquics retinguts en poques mans,³²² la justificació en la representació d'una terra identifica en si mateixa enfront del monarca contribueix a la cohesió i personalitat del país. De manera clara, la terra, amb veu acaparada pels qui diuen representar-la, és capaç d'incidir en les institucions axials de la Corona. Convé, doncs, penetrar en la incidència i l'alimentació mútua que el plantejament assolí en les institucions, les del rei i les de la terra.

6. LES INSTITUCIONS DEL REI I DEL GENERAL

El 1301 Jaume II estableix una xarxa districtual reial que cobreix, per primer cop, el conjunt de Catalunya: les vegueries.³²³ Forma part del discurs d'afermament del poder regi com a sobirà de tot el país, i inicialment és acceptada amb escàs recel per la resta de poders, perquè, d'acord amb les Corts de 1283, els veguers reials no podran mai ni tan sols entrar en els indrets de jurisdicció baronial encara que aquests hagin estat definits dins de la seva demarcació.³²⁴ L'establiment de les vegueries no es basava en un exercici de la cancelleria règia, sinó en una adaptació reial a la realitat socioeconòmica: els veguers se situaren en les viles i ciutats des-

318. Flocel SABATÉ, «El poder soberano en la Cataluña bajo-medieval: definición y ruptura», a François FORONDA, Jean-Philippe GENET i José Manuel NIETO SORIA (ed.), *Coups d'État à la fin du Moyen Âge?: Aux fondements du pouvoir politique en Europe occidentale*, Madrid, Casa de Velázquez, 2005, p. 509-515.

319. Jesús Ernest MARTÍNEZ-FERRANDO, *Pere de Portugal, «rei dels catalans»: Vist a través dels registres de la seva cancelleria*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1936, p. 123.

320. Andrés BALAGUER Y MERINO, *D. Pedro, el Condestable de Portugal, considerado como escritor, erudito y anticuario (1429-66): Estudio histórico-bibliográfico*, Girona, Imprenta de Vicente Dorca, 1881, p. 53.

321. Josep Maria SANS (dir.), *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, 1994, p. 188.

322. Joan Lluís PALOS, *Catalunya a l'imperi dels Àustria: La pràctica de govern (segles XVI i XVII)*, Lleida, Pagès, 1994, p. 300-304.

323. Flocel SABATÉ, «La divisió territorial de Catalunya: les vegueries», a Borja de RIQUER (dir.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. III, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, p. 304-305.

324. Flocel SABATÉ, «El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), vol. 6 (1995), p. 147-159.

tacades en la jurisdicció del rei i les vegueries venien a coincidir amb els radis de projecció de les respectives capitals. Aquesta concordança situa els oficials regis en l'òrbita i la pràctica supeditació al puixant poder municipal, però alhora garantia la viabilitat, estabilitat i perennitat del sistema, perquè responia a una realitat en les relacions humanes entre les viles i els seus territoris d'influència. Per això, la xarxa de vegueries va anar sent emprada en els tractaments conjunts del país i en la ubicació dels indrets, i surt de l'edat mitjana acceptada com a sistema demarcacional de Catalunya per tothom, inclosos els barons possessors de capacitat jurisdiccional.³²⁵

El tractament unitari de Catalunya ja caracteritzava les altes delegacions règies de caràcter inorgànic sota Jaume I.³²⁶ Aquesta funció, exercida sobre el conjunt de Catalunya en una posició immediata al monarca, s'estabilitza sota Pere el Gran (1276-1285) com a lloctinència reial i es manté amb Alfons el Liberal (1285-1291) alternant entre lloctinència, vicegerència i procuració, i aquesta darrera és la denominació mantinguda durant els primers anys del regnat de Jaume II. El 1301 s'opta per una procuració general sobre el conjunt de la Corona en la persona del successor i un vicegerent específic per a Catalunya. És la combinació mantinguda fins al 1344, llevat del període 1303-1304, en què s'assaja la divisió de Catalunya en quatre supravegueries. Després d'assajar una divisió en tres governacions, entre 1344 i 1347, en aquesta data s'adopta una procuració general sobre Catalunya, fins que el 1358 es reserva la procuració general per al conjunt de la Corona i la vicegerència per a Catalunya. És la fórmula que s'estabilitza el 1363 sota la denominació governamental: el governador general de la Corona d'Aragó, en la figura del successor, i vicegerències de la governació a cada territori, on s'afermen popularment sota el nom de *gobernadores*. En les dècades immediates, la cort ordinària de la governació i la incidència política del governador consoliden la institució, mentre que el governador general decau a una posició cada cop més protocol·l·lària.³²⁷ La governació de Catalunya esdevé, així, una institució absolutament identificada amb la gestió política del conjunt del país: el 1410 es pot prescindir del governador general, però no pas del governador.³²⁸

També sota Jaume I s'avança en la perfilació d'un

325. Flocel SABATÉ, «Els eixos articuladors del territori medieval català», a *V Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya*, 2000, p. 55-70.

326. Jesús LALINDE, *La gobernación general en la Corona de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1963, p. 3-40.

327. Flocel SABATÉ, «La governació al Principat de Catalunya i als comtats de Rosselló i Cerdanya», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* (Alacant), núm. 12 (1999), p. 21-62.

328. *Cortes de Cataluña*, vol. IX, Madrid, Real Academia de la Historia, 1905, p. 67-77.

batlle que coordini l'actuació dels homòlegs en els diferents indrets de Catalunya,³²⁹ tal com s'estabilitza el 1283 en la figura del batlle general de Catalunya.³³⁰ La seva actuació permanent sobre el territori, amb actuacions ordinàries i intervencions extraordinàries, remarca la identificació institucional amb l'específic territori de Catalunya.³³¹

En el mateix impuls endreçador de Pere el Gran, el 1283, s'establí el mestre racional com a auditor de comptes de la Corona d'Aragó.³³² A finals del segle XIV, però, la unitat de l'ofici es va fragmentant amb dipòsits documentals regionals,³³³ i clarament el 1410 el mestre racional delega en lloctinents territorials com el de València, via que anirà fragmentant territorialment l'ofici.³³⁴ De fet, la regionalització es va estenent arreu, fins i tot al Consell Reial, que en els anys trenta del segle XV s'anirà estructurant per cadascun dels territoris constitutius de la Corona.³³⁵ Aquesta dinàmica no fa res més que recalcar la incapacitat de cohesió de la Corona i, en canvi, la vivor de la dinàmica de cadascuna de les societats, cosa que propicia les respectives cohesions territorials.

Precisament, la historiografia va situant en la rudimentària assemblea de 1214 el punt de partida de les Corts que, rere la convocatòria règia, van reunint els representants dels estaments.³³⁶ Les Corts, per la seva funció representativa, consoliden la imatge de Catalunya com a comunitat i institucionalitzen la incidència en el poder polític al més alt nivell mitjançant l'articulació en braços, els quals normalment cerquen primer l'acord entre ells per a després negociar amb el monarca.³³⁷ Les Corts de 1283 limiten definitivament la

329. Flocel SABATÉ, «Poder i territori durant el regnat de Jaume I. Catalunya i Aragó», a *Jaume I: Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, 2011, p. 106.

330. Tomàs de MONTAGUT, «El baile general de Cataluña (notas para su estudio)», *Hacienda Pública Española* (Madrid), núm. 87 (1984), p. 73-84.

331. Flocel SABATÉ, «Les castlanies i la comissió reial de 1328», a *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, 1993, p. 177-241.

332. Tomàs de MONTAGUT, *El mestre racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 1987, p. 69-425.

333. Rafael CONDE, *Reyes y archivos en la Corona de Aragón: Siete siglos de reglamentación y praxis archivística (siglos XII-XIX)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2008, p. 62-64.

334. Carlos LÓPEZ, *Patrimonio regio y orígenes del maestro racional del reino de Valencia*, València, Generalitat Valenciana, 1998, p. 31-34.

335. Flocel SABATÉ, «Corona de Aragón», a *La época medieval: Administración y gobierno*, Tres Cantos, Istmo, 2003, p. 351.

336. Thomas Noël BISSON, *L'impuls de Catalunya: L'època dels primers comtes-reis (1140-1225)*, Vic, Eumo, 1997, p. 154-157.

337. Josep Maria GAY, «La creació del dret a Corts i el control institucional de la seva observança», a *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional (28, 29 i 30 d'abril de 1988)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1991, p. 90-91.

capacitat legislativa suprema, de la qual el sobirà no podrà fer ús sense el pacte amb els estaments:

Si nos vel successores nostri constitutionem aliquam generalem seu statutum facere voluerimus in Catalonia, illam vel illud faciamus de approbatione et consensu prelatorum, baronum, militum et civium Catalonie vel ipsis vocatis maioris et sanioris partís eorumdem.³³⁸

Fins a la culminació assolida a les Corts de Barcelona de 1599, les trobades parlamentàries aniran completant l'articulació jurídica que coarta la pretensió absoluta del monarca, la voluntat legislativa del qual s'ha de veure obligatòriament complementada per la personalitat representativa i legislativa dels estaments reunits parlamentàriament.³³⁹ D'aquesta manera, les Corts canalitzen l'encaix específic entre el monarca i el país. Per això, Ramon d'Abadal les definia com «la qüestió bàsica de l'Estat medieval català».³⁴⁰

En el marc de la feblesa monàrquica i la seva dependència respecte dels subsidis, el segle XIV consolida unes Corts convocades pel sobirà per plantejar la deguda petició econòmica.³⁴¹ La convicció de representar no els respectius estaments, sinó la terra, el país, es canalitza, així, a través de les Corts. Com explícitament s'escenifica a les Corts de Barcelona de 1368, les Corts, amb l'actitud dels estaments davant del rei, deixen clar que «Catalunya, com a comunitat política, està representada, no tan sols pel monarca, sinó també pel conjunt dels tres estaments de la Cort».³⁴²

En les negociacions, els estaments recorden la seva preocupació pel país, repreneu invocacions usuals en els governs municipals quan justifiquen les seves actuacions: el 1329, els jurats de Girona afirmen que, en les seves decisions, «se sien esforçats e se forsen de procurar so qui és profités a tot lo general de la terra».³⁴³ Amb aquesta orientació global, el terme *general* s'apropa a les Corts:³⁴⁴ el rei Pere el Cerimoniós, el 1359, en les Corts de Cervera, reconeix que donarà satisfacció «pro grava-

minibus per generale Cathalonia nunc in curiam quam celebramus in Cervaria».³⁴⁵ En aquestes mateixes Corts, els estaments condicionen l'ajut a retenir el seguiment de tot el seu recorregut mitjançant una diputació de les Corts, a manera de Diputació del General.³⁴⁶ En un context dramàtic per a la Corona, pel fet d'haver de recollir l'ajut amb què fer front a la invasió castellana,³⁴⁷ el rei cedeix, el 1363, el control de l'ajut econòmic a les diputacions que s'aniran establint a cadascun dels tres territoris, a partir de 1365.³⁴⁸ El caràcter inicialment temporal s'evidencia aviat permanent, per la concatenació d'ajuts, l'establiment de deute públic i la participació en política a partir de la pròpia capacitat econòmica.³⁴⁹ Sorgeix així una fiscalitat diferenciada de la del rei,³⁵⁰ i que pròpiament comporta l'assoliment d'una fiscalitat d'estat que no estarà en mans del sobirà, sinó dels estaments:³⁵¹ el monarca no pot procedir, ni jurisdiccionalment ni exactivament, en gran part de Catalunya, i en canvi la Diputació del General és l'única institució que cobreix tot el país, en matèria exactiva³⁵² i fins i tot en les competències jurisdiccionals que se li puguin afegir, com s'intenta amb la persecució d'esclaus fugitius.³⁵³ Pel fet d'haver de separar les fiscalitats pròpies dels tres territoris, se'n deriva l'establiment de duanes internes, amb una clara precisió dels límits entre Aragó, València i Catalunya.³⁵⁴ L'establiment d'una seu estable a Barcelona a co-

345. Federico UDINA (ed.), *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, Barcelona, Archivo General de la Corona de Aragón, 1971, p. 117.

346. M. Teresa FERRER, *Els orígens de la Generalitat de Catalunya (1359-1413)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Vicepresidència, 2009, p. 7-23.

347. Mario LAFUENTE, *Dos Coronas en guerra. Aragón y Castilla (1356-1366)*, Saragossa, Grupo de Investigación Consolidado CEMA, 2012, p. 96-149.

348. Montserrat FIBLA, «Les Corts de Tortosa i de Barcelona 1365 - Recapte del donatiu», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña* (Barcelona), núm. 19 (1978), p. 97-127.

349. Federico UDINA, «Préstamo de cinco galeras por la Generalidad al infante Martín», a *Martínez Ferrando archivero: Miscelánea de estudios dedicados a su memoria*, Madrid, Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos, 1968, p. 487-489.

350. Enric GUINOT, «El patrimoni reial al País Valencià a inicis del segle XV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 22 (1992), p. 487-489.

351. José Ángel SESMA, «Fiscalidad y poder. La fiscalidad centralizada como instrumento de poder en la Corona de Aragón (siglo XV)», *Espacio, Tiempo y Forma* (Madrid), núm. 1 (1988), p. 461-463.

352. José Luis MARTÍN, «Nacionalización de la sal y aranceles extraordinarios en Cataluña (1365-1367)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 3 (1966), p. 515-524.

353. Flocel SABATÉ, «Gli schiavi davanti alla giustizia nella Catalogna bassomedievale», a Simonetta CAVACIOCCHI (ed.), *Schiavitù e servaggio nell'economia europea, secc. XI-XVIII*, Florència, Firenze University Press, 2014, p. 401-402.

354. José Ángel SESMA, «La fijación de fronteras económicas entre los estados de la Corona de Aragón», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), núm. 5 (1983), p. 141-163.

338. *Cortes de Cataluña*, vol. I.1, Madrid, Real Academia de la Historia, 1896, p. 145.

339. Tomàs de MONTAGUT, «Pactisme o absolutisme a Catalunya: les grans institucions de govern (s. XV-XVI)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 19 (1989), p. 669-679.

340. Ramon d'ABADAL, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1987, p. 123.

341. Manuel SÁNCHEZ, *Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el siglo XIV*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2003, p. 215-338.

342. Tomàs de MONTAGUT, *Les institucions fiscalitzadores de la Generalitat de Catalunya (des dels seus orígens fins a la reforma de 1413)*, Barcelona, Sindicatura de Comptes de Catalunya, 1996, p. 103.

343. Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, I.1.1.1, lligall 1, llibre 1, f. 1r.

344. Jaume SOBREQÜÉS, «L'estat català a la baixa edat mitjana: les Corts, la Generalitat i el Consell de Cent», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña* (Barcelona), núm. 18 (1978), p. 45.

mençaments del segle xv³⁵⁵ i la reforma institucional de 1413³⁵⁶ no fan més que sancionar i consolidar institucionalment la Diputació del General a manera d'un organisme singular entre les grans monarquies europees, justificada en la representació permanent de les Corts.³⁵⁷

Amb aquesta estabilitat, la Diputació del General esdevé, com a mínim, un indicador permanent de la personalitat jurídica «de la terra», més enllà, per tant, del control efectiu de la institució per l'oligarquia mitjançant un sistema d'accés que combina cooptació i insaculació, com es regula el 1455.³⁵⁸ Precisament, tractant d'ampliar el marge de maniobrabilitat, les Corts reunides a Lleida el 1461 estableixen un explícit Consell Representant del Principat de Catalunya, que no sobreviurà a la Guerra Civil, però que en la seva mateixa denominació es justifica en la plena representativitat del país³⁵⁹ —prenen les decisions i es presenten com a «los diputats del General e Consell llur representants lo Principat de Catalunya»—,³⁶⁰ malgrat que socialment resta en els interessos de ben poques i oligàrquiques mans.³⁶¹

Si les institucions polítiques i administratives, en si mateixes, són sempre l'espill de la capacitat organitzativa de les societats, el context català baixmedieval troba en els organismes de govern tant la via que canalitza l'especificitat territorial dins del conjunt de la Corona d'Aragó com l'eina amb què es dota de contingut la capacitat invocada pels qui es presenten com a representants de la terra.

Coherentment, aquesta vinculació amb Catalunya esdevé, ben aviat, una exigència per als qui hi hagin d'ocupar càrrecs públics. Les Corts de 1292 imposen que «vicarius, baiulus et curia et quilibet alius officialis qui ius habeat reddere de uno ad alium in Cathalonia et in Regno Maiorice et dictis insulis et assessor eorum sint Cathalani». Així mateix manen als procuradors generals que tinguin «consiliarios et iudicis Cathalanos in factis Cathalonie», pròpiament «pro eo quia Catalano scient melius consuetudines et observantias Cathalonie». I les

355. Albert ESTRADA, *Una casa per al General de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2000, p. 35-54.

356. Isabel SÁNCHEZ DE MOVELLÁN, *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Institut d'Estudis Catalans, 2004, p. 99-460.

357. «Catalunya constituïa (com els altres estats de la Corona, i també Navarra) un exemple perfecte —potser el més elaborat, junt amb alguns principats alemanys, esp. Württemberg— de *Ständestaat* ('estat estamental')» (Victor FERRO, *El dret públic català: Les Institucions de Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo, 1987, p. 244).

358. Flocel SABATÉ, «Corona de Aragón», a *La época medieval: Administración y gobierno*, 2003, p. 386-387.

359. Josep Maria SANS (dir.), *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, 1994, p. 161.

360. *Memorias de Don Enrique IV de Castilla*, vol. 2, *Colección diplomática de la crónica de Don Enrique IV*, Madrid, Real Academia de la Historia, 1835-1913, p. 259.

361. Carme BATLLE, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, vol. 1, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1973, p. 353.

de 1333 s'hi refereixen per aclarir-ne l'aplicació en els oficials jurisdiccionals afectats: «quod domiciliati extra Cathaloniam non sint oficiales in Cathalonia, iudicis seu iurisdictione utentes».³⁶² La mesura, certament, concordava amb la pràctica que se seguia en tots els dominis, tant reials com baronials. Quan el 1418 es reorganitza la senyoria de Balaguer sota els nous senyors que substituïran els deposats comtes d'Urgell, la ciutat exigeix «que-ls veguer, sotsveguer, batlle, assessor e qualsevol altres oficials ordinaris qui regiran la jurisdicció del dit senyor en la dita ciutat sien e haïen a ésser originaris e nadius del Principat de Cathalunya».³⁶³ La dinàmica, ben afermada en el segle XIV, concorda amb el que està succeint en territoris propers, com el Bearn,³⁶⁴ però també en els altres estats de la Corona: posa en relleu la cohesió interna i separada de cadascun dels territoris constitutius.³⁶⁵ Significativament, el marc legal el dóna la terra: abans de prendre possessió de la senyoria de Balaguer, el 1419 l'infant Joan accepta que aplicarà justícia «segons dret comú e o de la terra o de la dita ciutat».³⁶⁶

7. LA CARCASSA GEOGRÀFICA: ESPANYA

Els comtats del nord-est peninsular altmedieval, concordant amb la resta de dominis cristians del nord de la Península,³⁶⁷ identificaven Espanya amb el territori andalusí, tot i que l'Església mantenia el tractament unitari tradicional que identifica tota la Península com a *Hispania*. La seva influència, i el canvi en els equilibris peninsulars i del mateix perfil geogràfic en el segle XII, faciliten la generalització del plantejament tradicional clàssic.³⁶⁸ L'assumpció de la perspectiva peninsular es

362. *Cortes de Cataluña*, vol. I.1, 1896, p. 155-156 i 309.

363. Arxiu Comarcal de la Noguera, fons Balaguer, pergamins, 71.

364. Dominique BIDOT-GERMA, «Le discours national des officiers publics et des représentants aux États dans la principauté de Béarn au xve siècle (1391-1517)», a Jean-Pierre BARRAQUÉ i Christian THIBON, *Les variantes du discours régionaliste en Béarn*, Ortès, Gascogne, 2005, p. 60.

365. José A. ARMILLAS i Enrique SOLANO, «Proyección del poder real sobre Aragón en la construcción del absolutismo (1495-1645)», a Esteban SARASA i Eliseo SERRANO (coord.), *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: Siglos XV-XVI*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1997, p. 333-339.

366. Dolors DOMINGO (ed.), *Pergamins de Privilegis de la ciutat de Balaguer*, Lleida, Universitat de Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997, p. 190.

367. Pablo ÁLVAREZ, «El concepto de España según los crónicas de la Alta Edad Media», *Príncipe de Viana* (Pamplona), núm. III/7 (1942), p. 150-154; Antonio LINAGE, «Las raíces medievales de la diferenciación española», a *Actas del Cuarto Congreso Internacional de Hispanistas (Salamanca, 1971)*, vol. II, Salamanca, Asociación Internacional de Hispanistas, Consejo General de Castilla y León, Universidad de Salamanca, 1982, p. 133.

368. Flocel SABATÉ, «La noció d'Espanya en la Catalunya medieval», a Flocel SABATÉ, *El comtat d'Urgell a la península Ibèrica*, Lleida, Pagès, 2002, p. 121-122.

combina perfectament amb la pluralitat política: el comanador major dels hospitalers per a tota la Península es presenta, el 1240, com a «fratri Reonbaldo maiori comendatori cinque regnorum d'Ispannyam ordinis Hospitalis Santi Iohannis Iherusalem». ³⁶⁹ Compartint paràmetres, en el segle XIII, Jaume I, en la seva crònica, podrà parlar de «los cinc regnes d'Espanya» i presentar-se ell mateix com un «rei d'Espanya», que amb la seva actuació fa que sigui «honrada tota Espanya». ³⁷⁰ És un simple referent espacial, no pas un projecte polític. ³⁷¹ Semblantment, en la centúria següent Francesc Eiximenis destacarà tres ports «en Spanya, Mallorques, Sibília e València». ³⁷² És una apreciació ben generalitzada: quan el 1338 es tem la invasió benimerina, des de Catalunya es parla «propter passagium Regis Marrochiorum ad partes Ispanie». ³⁷³

El 1394 el veguer de Barcelona procedeix contra «I hom castellà apellat "lo patit espanyol" delat que aportava les gents a jugar», ³⁷⁴ mentre que dos anys abans, el 1392, a Tortosa els jutges han de procedir «en la acusació proposada contra Domingo lo castellà». ³⁷⁵ En realitat, a Catalunya hom designava els qui provenien del regne de Castella com a *castellans* —«I castellar qui posava en son hostal»—, ³⁷⁶ per la seva adscripció política i per la llengua que empraven: el 1363, a la vila de Tàrrrega, que es troba sota senyoria del comte de Trastàmara i que acull tropa castellana provinent de les intervencions en la convulsa França, aquests homes es descriuen com a *castellans*. ³⁷⁷ Tots els súbdits del rei de Castella solen ser coneguts com a *castellans*, al marge del seu lloc de procedència: el 1384 l'almoïner reial fa constar que ha socorregut econòmicament «a sor Gue-

ralda ab sa companyona, de la Terça Regla, castellanes de Còrdova, qui anaven en Roma» ³⁷⁸ i el 1394 el veguer de Barcelona procedeix contra «P. de Carmona, castellà qui està als Tayers, delat que havia muller en Sibília e havia presa altra muller en Barcelona». ³⁷⁹ Per raó d'emprar la mateixa llengua, la denominació de *castellà* es podia aplicar a súbdits d'altres regnes, com podria ser el cas de «Johan de Navarra, castellà», que estava a Barcelona el 1394, ³⁸⁰ per bé que els aragonesos són sempre coneguts com a tals: «I hom aragonès delat de una mort», es diu a Perpinyà el 1386. ³⁸¹

La intensificació de relacions polítiques des de Catalunya vers els altres territoris peninsulars en el segle XV ³⁸² té un clar corollari amb la perspectiva cultural. Aquesta, assumint els paràmetres humanistes, està situant el referent geogràfic i històric en el conjunt peninsular, tal com assumeixen tractadistes catalans, com Jeroni Pau. ³⁸³ De fet, el marc geogràfic peninsular es manté popularment: la Busca proclama pretendre, amb el seu pla de govern, afermar en la seva posició la ciutat de Barcelona, «aquella qui és en Spanya cap de llibertat». ³⁸⁴ Per la seva part, la percepció exterior concorda en la visió conjunta: «Summa summarum, is Hyspanien gar eyn buesser lant», resumia Arnold von Harff. ³⁸⁵ Els viatgers fan comparacions reflectint aquesta percepció: Popielovo, quan està a Burgos, parla d'un mercat que envia productes «a toda España» i quan visita Barcelona fa constar que «si se pueden encontrar hermosas mujeres en todas partes de España, por cierto las hay más aquí que en cualquier otro lugar», ³⁸⁶ de manera semblant com Hyeronimus Münzer podrà dir que València és la «principal población de España». ³⁸⁷

369. María Luisa LEDESMA, «Colección Diplomática de Grisen (siglos XII y XIII)», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón* (Saragossa), núm. 10 (1975), p. 64.

370. *Les quatre grans Cròniques*, vol. 1, *Llibre dels feits del rei En Jaume*, ed. a cura de Ferran Soldevila, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, cap. 478, 105 i 535, en les p. 469, 198 i 507, respectivament.

371. «A diplomatic space in which different kingdoms, even the conquered and colonized kingdoms of al-Andalus, have a right to enjoy the negotiation of their differences, a position evinced also by the absence of the notion of crusade in the Chronicle» (Alexander IBARZ, «The idea of Spain in the Chronicle of Jaume I (c. 1270): Interregal rivalry, culture and geo-politics in the Crown of Aragón», *La Corónica* (Lawrence), vol. 37, núm. 2 (2009), p. 100).

372. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del crestià*, cap. xxv, a *Dotzè del llibre del crestià I.1*, ed. a cura de Xavier Renedo, Girona, Universitat de Girona, Diputació de Girona, 2005, p. 75.

373. Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, I.1.2.1, lligall 3, llibre 2, f. 24r.

374. Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, Mestre Racional 1549, f. 26v.

375. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Paeria i Vegueria II, 61, f. 77v.

376. Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, Mestre Racional 1549, f. 15v.

377. Arxiu Comarcal de l'Urgell, fons Tàrrrega, llibre del consell 3, f. 41r.

378. Agustí ALTISENT, *L'almoïna reial a la cort de Pere el Cerimoniós: Estudi i edició dels manuscrits de l'almoïner fra Guillem Deudé, monjo de Poblet (1378-1385)*, Poblet, Abadia de Poblet, 1969, p. 208.

379. Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, Mestre Racional 1549, f. 28v.

380. Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, Mestre Racional 1549, f. 20r.

381. Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, Mestre Racional 1526, f. 39v.

382. Jaume VICENS VIVES, *Juan II de Aragón (1398-1479): monarquia y revolución en la España del siglo XV*, Pamplona, Urdogit, 2003, p. 29-188.

383. Mariàngela VILALLONGA, «La geografia a Catalunya a l'època del Renaixement», *Estudi General*, núm. 13 (1993), p. 54-55.

384. Carme BATLLE, «La ideologia de la "Busca". La crisis municipal de Barcelona en el siglo XV», *Estudios de Historia Moderna*, núm. 5 (1955), p. 194-195.

385. Antonio ANTELO, «Caballeros centroeuropeos en España y Portugal durante el siglo XV», *Espacio, Tiempo y Forma* (Madrid), núm. 1 (1988), p. 57.

386. Miguel Ángel LADERO, «Nicolás de Popielovo, viajero por tierras hispánicas (1484-1485)», *Iacobus* (Palència), núm. 9-10 (2000), p. 102 i 109.

387. Jerónimo MÜNZER, *Viaje por España y Portugal*, Madrid, Polifemo, 1991, p. 21.

En aquest context, hom percep els catalans com un col·lectiu singularitzat dins del conjunt espanyol, tal com fa Antonio Beccadelli, el *Panormita*, en descriure l'entrada d'Alfons el Magnànim a Nàpols el 1443: «Post hos veniebant Hispani, hi quos Latini Celtiberos vulgo Cathalanos vocitamos».³⁸⁸

La coetània participació catalana en l'emmirallament en l'origen got situa sota ells els trets bàsics a escala ibèrica, començant per la religió: «en lo temps dels Gots tornaren a la fe chrestiana en la dita terra de Hispanya o en la mes part».³⁸⁹ En aquesta orientació, hom pot veure-hi, a la Catalunya del segle xv, la «reivindicació d'una primera manifestació patriòtica i nacional»³⁹⁰ però, tanmateix, l'apellació a la continuïtat dels orígens comuns era coetàniament invocada en benefici de la corona castellana, com explícitament explicava Sánchez de Arévalo, en la seva *Historia Hispanica*: «Quodmodo in regno quod hodie appellatur Castellae et Legionis residet titulus et nominatio regum Hispanie», per la qual cosa, «solum autem regem Castellae vocant Hispaniae regum».³⁹¹ En realitat, la unificació peninsular sota un mateix tron el 1479, encara que aparentment sols sigui una unió dinàstica sense cap conseqüència institucional,³⁹² assoleix un gran ressò en l'àmbit cultural, perquè confirma i afirma el pes i l'axiologia castellans,³⁹³ assumits com a expressió d'una teleològica preeminència de Castella sobre el conjunt de la Península.³⁹⁴

La unificació dinàstica aboca sobre els sobirans, des de 1479, una suma de titulacions que en la pràctica se

simplifica com a *rey e reyna de España*.³⁹⁵ És també la percepció exterior: el govern de Gènova s'adreça al rei de Granada, el 1482, per comentar-li «de le novità le quali al presente occurreno tra la vostra maiestà e il serenissimi re de Spagna».³⁹⁶

Mentrestant, el rei Ferran II d'Aragó i V de Castella assumeix la pluralitat geogràfica i la diversitat institucional d'acord amb la noció medieval de l'espai i el poder. En ell es concatenen, doncs, la referència a Espanya i la pluralitat de regnes i de nacions que la componen i que ell presideix, tal volta dotat de les missions teleològiques que li recorden les tradicions messiàniques que conflueixen en ell.³⁹⁷ Per això, el 1484 comenta que té «las manos agora en esta sancta empresa de Granada, por echar d'esta Espanya estos infieles moros», al mateix temps que parla d'«el reyno de Sicilia, tan apartado d'estos nuestros reynos de Espanya» o que s'adreça a «universis et singulis consulibus mercatoribus tam cathalanorum et castellanorum quam etiam quarumvis aliarum nacionum horum nostrorum Hispanie regnorum ac aliorum subtitorum nostrorum».³⁹⁸

El fet que les diferents nacions comparteixin el mateix monarca espanyol propicia tensions mútues pels drets d'uns i altres, com es viu clarament a l'estranger, en ciutats on hi ha diversos consolats sota el mateix sobirà, raó per la qual, ja el 1488, el rei Ferran iguala els drets dels dos consolats existents a Bruges, «a ffin que todos los vasallos nuestros tengan y gozen de unos mismos privilegios».³⁹⁹ De fet, alhora està tractant d'impregnar una actuació comuna en les representacions consulars, lligada ja no tant als interessos comercials com a les necessitats diplomàtiques de la Corona en política exterior, com per exemple està, en els mateixos moments, succeint a Roma.⁴⁰⁰ I a l'interior, hi ha qui albira importants possibilitats dins del nou marc, com el Consell Municipal de València, que el 1479, en celebrar l'entronització del nou rei Ferran, explica que «per

388. Antonius PANORMITAE, «De dictis et factis Alphonsis Regis», a Felinus SANDEUS, *De Regibus Siciliae et Apuliae in quibus et nominatim de Alfonso, rege Aragonum*, Hanau, Typis Wechelianis apud Heredes Ioannis Aubrii, 1640, p. 99.

389. Pere TOMIC, *Històries e conquestes dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona*, 1990, p. 49-50.

390. Eulàlia DURAN, *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans*, 1991, p. 11.

391. Robert B. TATE, *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo xv*, Madrid, Gredos, 1970, p. 95-96.

392. Antoni SIMÓN, *La monarquía de los Reyes Católicos: Hacia un Estado hispánico plural*, Madrid, Historia 16, 1996, p. 12-14.

393. «[...] tota una literatura s'estava convertint en vehicle de supremacia cultural —la supremacia del castellà—, corroborada pel zel per la realització d'una unitat panibèrica i per l'impuls de l'orgull nacionalista. Promogut per l'onada de messianisme que va caracteritzar la cultura espanyola del segle xv, el mateix esperit d'autosuficiència cultural que va mantenir autors com Juan del Encina aïllats de l'influx italianitzant, va consolidar l'oficialitat del castellà en perjudici del català i de les altres llengües que havien prosperat en el territori peninsular» (Peter COCOZZELLA, «Pere Torroella i Francesc Moner: aspectes del bilingüisme literari (catalano-castellà) a la segona meitat del segle xv», *Llengua & Literatura* (Barcelona), núm. 2 (1987), p. 106).

394. Luis FERNÁNDEZ GALLARDO, «Lengua e identidad nacional en el pensamiento político de Alfonso de Cartagena», *E-Spania* (en línia), núm. XIII/2 (2012) <<http://e-spania.revues.org/21012>>.

395. Antonio de la TORRE, «El concepto de España durante el reinado de los Reyes Católicos», *Revista de la Biblioteca, Archivo y Museo* (Madrid), núm. XXIII/68 (1954), p. 13-14.

396. Roser SALICRÚ, «La embajada de 1479 de Pietro Fieschi a Granada: nuevas sombras sobre la presencia genovesa en el sultanato nazarí en vísperas de la conquista castellana», *Atti dell'Accademia Ligure di Scienze e Lettere* (Gènova), sèrie v, núm. 54 (1997), p. 361.

397. José Ángel SESMA, *Fernando de Aragón: Hispaniarum rex*, Saragossa, Gobierno de Aragón, 1992, p. 209-210.

398. Antonio de la TORRE, *Documentos sobre relaciones internacionales de los Reyes Católicos*, vol. II, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1950, p. 154, 163 i 145, respectivament.

399. Pablo DESPORTES, «El consulado catalán de Brujas (1330-1488)», *Aragón en la Edad Media*, núm. 14-15, fasc. 1 (1999), p. 390.

400. José Manuel NIETO, «La nación española de Roma y la embajada del comendador santiaguista Gonzalo de Beteta (1484)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 28 (1998), p. 109-117.

no ésser Spanya juncta ab la dita casa sereníssima de Aragó, érem molt vexats». ⁴⁰¹

Coetàniament, la derrota en la Guerra Civil catalana, el 1472, dels qui s'havien erigit en representants de la terra fins a l'extrem de destituir el monarca ⁴⁰² i l'assumpció, des de 1479, d'un rei que suma la corona d'Aragó a la que ja té de Castella, ⁴⁰³ no alteren substancialment ni el marc institucional ⁴⁰⁴ ni el discurs justificatiu. Després de la guerra, el pensament jurídic ha de replantejar-se l'encaix entre autoritat reial, territori, comunitat i poder. ⁴⁰⁵ Però, tanmateix, no s'avançarà cap a plantejaments del pactisme o el contractualisme favorables al monarca, com en certa manera els que havia proposat Belluga a València, ⁴⁰⁶ sinó que es mantindrà el discurs representatiu invocant la identitat i capacitat de la terra en si mateixa d'acord amb les arrels seculars. Damunt dels arguments, el funcionament ordinari de les institucions representatives no deixa marge a dubtes: «la conservació del Principat de Catalunya consisteix en lo General de Catalunya», es dirà a Cervera ja en el segle XVI. ⁴⁰⁷ De fet, el teixit social oligàrquic poc havia canviat, i l'accés al poder i a les institucions es manté sota uns paràmetres aparentment idèntics. ⁴⁰⁸

D'aquesta manera, el discurs justificatiu, amb apel·lació a les arrels seculars de la cohesió identitària i de les específiques institucions ordinàries, es mantindrà a Catalunya tot endinsant-se en un context nou. Precisament, el pas del segle XV al XVI ha vist com el sobirà esdevenia receptor d'un bagatge cultural i ideològic que

inclou la convicció d'una específica cohesió peninsular i monàrquica. ⁴⁰⁹ Caldrà avançar en la recerca de nous equilibris, dins d'un nou escenari, en el qual el rei, ja invocant una monarquia hispànica, ni estarà a Catalunya ni necessitarà els seus subsidis per finançar-se.

8. CONCLUSIÓ: UN LLEGAT MEDIEVAL

La controvèrsia viscuda a l'Europa moderna, entre les propostes de governs mixtos contraposats a la puixança absolutista, ⁴¹⁰ troba a Catalunya un escenari molt específic, perquè no sols la confrontació circularà mitjançant institucions perllongades des de l'edat mitjana, sinó perquè, a partir del segle XVI, la base jurídica es fonamentarà en la invocació d'un legitimador ordre medieval —amb les fites en les preteses concessions carolíngies en el capitular de 844, les Constitucions de 1283 i el Compromís de Casp de 1412—, i la controvèrsia sobre el model d'estat aboca a la confrontació en el segle XVII, no sols armada, sinó dialèctica, amb unes discussions que en gran part se centren en els orígens medievals del país i les conseqüències i obligacions que en derivarien.

Les veritables arrels d'aquest llegat s'afonen en les circumstàncies en què s'ha forjat el discurs del poder baixmedieval, el qual ha permès justificar la posició d'una oligarquia mitjançant la invocació de la representativitat d'un col·lectiu identitària. L'encaix entre la ideologia del poder en el pensament polític baixmedieval i la particular situació de la relació entre el sobirà i els estaments a Catalunya ha facilitat el sorgiment d'un marc institucional i d'un discurs justificatiu de gran coherència. El llarg recorregut previ, que secularment ha aprofitat i cohesionat una societat tot aportant-hi una consciència interna i una percepció externa, i la particular estabilització posterior, definint els termes en l'equilibri institucional i l'argumentari justificatiu, són fites que marcaran el recorregut posterior de diferent manera, tot configurant un llegat que haurà de travessar circumstàncies ben diferents a les que el van veure néixer.

409. «Todos los aspectos ideológicos mencionados [...] —el gobierno centralizado, la lengua como instrumento del imperio, la historiografía de los funcionarios, la apelación a la herencia visigoda, etc.— confluyen y se refuerzan mutuamente en el último decenio del siglo XV y el primero del XVI» (Alan DEYERMOND, «La ideología del Estado moderno en la literatura española del siglo XV», a Adeline RUCQUOI (coord.), *Realidad e imágenes del poder: España a fines de la Edad Media*, Valladolid, Ámbito, 1988, p. 192).

410. Marie GAILLE-NIKODIMOV (ed.), *Le Gouvernement mixte: De l'idéal politique au monstre constitutionnel en Europe (XIIIe-XVIIe siècle)*, Saint-Étienne, Publications de l'Université de Saint-Étienne Jean Monnet, 2005.

401. Miguel GUAL, «Valencia ante la muerte de Juan II de Aragón», *Saitabi* (València), núm. 7, fasc. 33-34 (1949), p. 272.

402. A. F. C. RYDER, *The Wreck of Catalonia: Civil War in the fifteenth century*, Oxford, Oxford University Press, 2007, p. 210-225.

403. Jaume VICENS VIVES, *Historia crítica de la vida y reinado de Fernando II de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2007, p. 471-523.

404. Flocel SABATÉ, «Capitulació de Pedralbes», a *Enciclopèdia de Barcelona*, vol. 3, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2006, p. 319.

405. Manuel J. PELÁEZ, *Catalunya després de la Guerra Civil del segle XV*, Barcelona, Curial, 1981, p. 199-205.

406. CARLOS LÓPEZ, «Teoría y praxis del contrato político en el reino de Valencia. Del interregno a la conquista de Nápoles», a François FORONDA i Ana Isabel CARRASCO (ed.), *Du contrat d'alliance au contrat politique: Cultures et sociétés politiques dans la péninsule Ibérique de la fin du moyen âge*, Tolosa de Llenguadoc, Centre National de la Recherche Scientifique - Université de Toulouse - Le Mirail, 2007, p. 402-403.

407. Joan Lluís PALOS, *Catalunya a l'imperi dels Àustria: La pràctica de govern (segles XVI i XVII)*, 1994, p. 328-329.

408. Carme BATLLE, «La oligarquía de Barcelona a fines del siglo XV: el partido de Deztorrent», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), núm. 7-8 (1986-1987), p. 321-335.